

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
Filozofická fakulta
Katedra politologie a evropských studií

Jana Sladká

**Problematika ruské menšiny v pobaltských zemích po roce 1991:
Případová studie Lotyšsko**

Bakalářská práce

Vedoucí bakalářské práce: Mgr. Markéta Židková, M.A.

Olomouc 2009

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně na základě uvedených pramenů a literatury.

V Olomouci dne 30. března 2009

OBSAH

PODĚKOVÁNÍ.....	1
ÚVOD	2
1 TEORETICKÁ ČÁST	9
1.1 TEORIE MENŠIN	9
1.2 OBČAN, OBČANSTVÍ A JEHO UDĚLOVÁNÍ	12
2 HISTORICKÉ POZADÍ PROBLEMATIKY MENŠIN V POBALTÍ V LETECH 1918-1991	16
2.1 SITUACE MENŠIN V POBALTÍ V MEZIVÁLEČNÉM OBDOBÍ.....	18
2.2 VYPUKNUTÍ 2. SVĚTOVÉ VÁLKY, RUSKÁ OKUPACE POBALTÍ A PŘÍLIV SOVĚTSKÝCH IMIGRANTŮ	23
2.3 OBDOBÍ PERESTROJKY, NÁSLEDNÝ ROZPAD SSSR A POSTOJ ETNICKÝCH RUSŮ.....	26
3 ZÁKONY O OBČANSTVÍ V ESTONSKU, LOTYŠSKU A LITVĚ PO ROCE 1991. PŘÍPADOVÁ STUDIE LOTYŠSKO	30
3.1 ESTONSKO A LOTYŠSKO: POLITIKA VYLOUČENÍ?	31
3.2 PŘÍPADOVÁ STUDIE LOTYŠSKO.....	35
3.2.1 Jazykové požadavky a psychologický faktor jako překážka při podání žádosti o občanství.....	36
3.2.2 Postoj a situace ruské menšiny v Lotyšsku.....	39
ZÁVĚR	44
4 PRAMENY A LITERATURA.....	48
PRAMENY.....	48
LITERATURA	51
ABSTRAKT	56

Poděkování

Tato práce vznikla na Katedře politologie a evropských studií pod laskavým vedením Mgr. Markéty Žídkové, které bych tímto chtěla poděkovat za čas, jež věnovala společným konzultacím a za cenné rady a kritiku, které mi pomohly při zpracování tohoto tématu.

ÚVOD

Vymezení tématu a cíle práce

Pobaltské státy byly téměř 50 let okupovány Sovětským svazem. Léta okupace se vyznačovala stalinskými represemi a potlačováním místních jazyků a kultur. Estonsko a Lotyšsko prošly rozsáhlou industrializací, která byla následována masovým přílivem sovětských imigrantů po roce 1940. Litva, industrializovaná později, nebyla tak velkému množství sovětských přistěhovalců vystavena. Estonci a Lotyši se naopak v průběhu 50 let okupace téměř ocitli ve svých státech v pozici menšin. Etničtí Rusové se stali dominantní skupinou. Nebyli nuceni učit se titulárním jazykům, protože ruština byla převládajícím jazykem ve všech třech zemích.

Po rozpadu Sovětského svazu se mapa Evropy změnila. Vzniklo několik nových států, jejichž úkolem bylo vypořádat se s novou situací a stanovit ústavu země a legislativu. Mezi tyto úkoly patřilo i rozhodnutí, kdo bude mít právo na udělení občanství a kdo bude muset o občanství požádat, popř. jaké podmínky naturalizace by si každý stát měl klást.

Na počátku 90. let začaly být aktuální debaty o občanství a právech menšin. Teoretici se snažili vymezit pojem občanství a diskutovali o způsobech, jakými lze občanství získat. Litva na jedné straně a Estonsko s Lotyšskem na druhé zvolily různé přístupy k zákonům o občanství. Tématem mé práce je vývoj zákonů o občanství v Pobaltí po roce 1991 a situace ruské menšiny¹. Odlišnému průběhu vytváření zákonů o občanství a důvodům, které vzniku zákonů předcházely, se budu věnovat na úrovni všech pobaltských států. Hluběji se však vývojem v 90. letech zabývám pouze v případě Estonska a Lotyšska, protože v těchto státech měl vznik zákonů o občanství složitější průběh než v případě Litvy, která zvolila nulovou

¹ Ve své práci se zabývám pouze menšinou zahrnující etnické Rusy. U některých autorů se můžeme setkat také s pojmem rusky mluvící menšina. Tato skupina zahrnuje jak etnické Rusy, tak i Bělorusy a Ukrajince. Více viz například BARRINGTON, Lowell: *The Domestic and International Consequences of Citizenship in Soviet Successor States*. *Europe-Asia Studies*, 47, 1995, č. 5. (www.jstor.org)

variantu. Jelikož Lotyšsko je zemí s nejpočetnější ruskou menšinou a bylo ze strany mezinárodních organizací a Ruska nejvíce kritizováno za pozdní stanovení zákonů o občanství, rozhodla jsem se na tuto zemi zaměřit v rámci případové studie, ve které zkoumám důsledky zákonů a současnou situaci etnických Rusů v zemi.

Na základě kontinuálního vývoje a délky zkoumaného období je možné práci strukturovat jako případovou studii. Případová studie je psána za použití empiricko-analytického přístupu s důrazem na deskripci a interpretaci. Na téma bakalářské práce je třeba nahlížet interdisciplinárně z pohledu politologie, sociologie i právní vědy. Spojením teoretické části s analýzou reálného vývoje bude docíleno syntézy teorie s praxí.

Důvodem, proč jsem toto téma zvolila, je jeho aktuálnost. V Lotyšsku stále polovina etnických Rusů nepodstoupila proces naturalizace a mají status „tzv. ne-občanů“ (non-citizens), kteří nedisponují politickými právy.

Hlavním cílem mé práce je analyzovat vývoj zákonů o občanství v Pobaltí, a dále příčiny, které vzniku těchto zákonů předcházely. Důsledky zavedení zákona o občanství a postupnou liberalizaci zákona budu zkoumat na případě Lotyšska. Pro dosažení tohoto cíle budou v práci zodpovězeny následující otázky:

- 1) *Kdo má právo stát se občanem a co s sebou občanství přináší?*
- 2) *Jaké historické události předcházely zavedení zákonů o občanství?*
- 3) *Jaké důsledky vyvolalo uvedení zákonů o občanství v platnost?*

Lotyšsko bylo zemí s nejpočetnější ruskou menšinou. Podíl Lotyšů ve složení obyvatelstva klesl na konci 80. let až na polovinu celkového počtu. Tímto tématem se budu zabývat ve třetí kapitole, která je založena na hypotéze, že tvorba lotyšské politiky v oblasti udělování občanství je ovlivněna obavami z ohrožení ze strany Ruska a

ruské menšiny jako jeho páté kolony. Tyto obavy vychází ze skutečnosti, že ruská menšina tvoří významnou část lotyšské populace, což je okolnost, která bude analyzována v mé práci na základě historie i současnosti.

Rusové, kteří byli v Lotyšsku po 50 let v pozici dominantní skupiny, se těžko smiřují se změnou svého statusu, kdy se ocitli v postavení menšiny v cizím státě. Tato skutečnost je příčinou jejich negativního postoje k procesu naturalizace, který vnímají jako ponižující.

Obsah a struktura textu

Bakalářská práce se skládá ze tří kapitol. V první kapitole bude nastaven teoretický rámec pro případovou studii. Dojde k objasnění pojmů, které budou v následujícím textu používány. Definuji pojem menšina, nastíním vznik mezinárodních dohod o právech menšin a proces zapojení minorit do chodu společnosti. Nacionalismus může ovlivnit politiku a rozhodování státu v neprospěch menšin. Proto následně zahrnuji do této části i vliv nacionalismu na chování státu k menšinám. Věnuji se také definici občanství, různým způsobům jeho udělování a tomu, co to znamená být občanem. Teoretická část je z důvodu širokého rozsahu problematiky orientována na problematiku vyskytující se v Pobaltí. Z důvodu celistvosti práce tedy používám příklady z pobaltských zemí.

Ve druhé kapitole se budu zabývat historickými událostmi, které předcházely obnovení nezávislosti Pobaltí a vytvoření zákonů o občanství. Kapitola začne ukončením první světové války, kdy pobaltské státy poprvé získaly nezávislost. Analyzuji proces nabytí nezávislosti a politiku Estonska, Lotyšska a Litvy vůči menšinám v meziválečném období. Popíšu vývoj politiky ve 30. letech, změnu režimu a posun ve vztahu Pobaltí vůči minoritám. Dále budu pokračovat vypuknutím druhé světové války a sovětskou okupací, během které Pobaltí zažilo příliv imigrantů ze Sovětského svazu. Objasním postavení místního obyvatelstva, jazyků a kultur, stejně jako postavení

etnických Rusů a ruštiny během let okupace. Část bude ukončena obdobím perestrojky a obnovením nezávislosti Estonska, Lotyšska a Litvy.

Třetí kapitola bude věnována období od roku 1991 a vytvoření zákonů o občanství. Zhodnotím přístupy Estonska, Lotyšska a Litvy k zákonům o občanství. Blíže se budu zabývat Estonskem a Lotyšskem a hlouběji analyzuji vznik, následný vývoj zákonů o občanství, podmínky procesu naturalizace a reakci Ruska a mezinárodních organizací. V případové studii vyhodnotím situaci ruské menšiny v Lotyšsku, popíšu, jaká práva vlastní a která jí nejsou určena. Analyzuji postoj etnických Rusů k procesu naturalizace a k lotyšskému občanství. Budu zkoumat vliv zákonů o občanství a vznik třídy „ne-občanů“ na vztah ruské menšiny ke státu a společnosti. Zaměřím se na současný vývoj a vyhlídky do budoucna.

Terminologie

Aby v práci nedošlo k nepochopení některých pojmů či jejich desinterpretaci, uvedu nyní základní termíny, které v práci používám. Ostatní pojmy vysvětluji přímo v textu, a proto se jimi v úvodu nebudu zabývat.

Téma bakalářské práce se dotýká problematiky **nacionalismu**, tématu etnika a národa, a proto je třeba tento pojem zmínit. Nacionalismus má mnoho výkladů a druhů. Teoriemi nacionalismu se zabývají například Ernest Gellner, Miroslav Hroch, Hagen Schulze a Anthony D. Smith. Definice v této oblasti se liší, nicméně v práci je dána přednost vymezení Ernesta Gellnera, podle něhož je nacionalismus politickým principem, na základě kterého by se měl politický i národní celek shodovat.²

Naturalizace se jinak označuje též jako nabývání občanství udělením na základě žádosti. Naturalizace je jedním ze způsobů, jak

² GELLNER, Ernest citováno dle JUBULIS, Mark A.: *Nationalism and Democratic Transition: the politics of citizenship and language in Post-Soviet Latvia*. Lanham, Oxford, University Press of America 2001, s. 1.

obdržet tzv. originární občanství, což je občanství, které osoba nabývá přímo od státu. Stát si dále v zákoně ukládá podmínky, které k dosažení občanství procesem naturalizace musí žadatel splnit.³ Naturalizace je tedy prostředek k získání občanství určitého státu na základě splnění předem stanovených podmínek.

„**Ne-občan**“ je specifický status některých osob v Pobaltí. Tito lidé pobývají v zemi legálně, a ačkoli jim nebylo uděleno občanství, neznamená to, že jsou bez státní příslušnosti.⁴ Vlastní cestovní pas, který se barevně liší od cestovních pasů občanů, a jsou jim uděleny odlišné podmínky pro cestování. Jsou zbaveni politických práv, nemohou volit a nemohou získat post ve vládě.⁵ I když se počet ne-občanů v Pobaltí pomalu snižuje, je tento jev stále aktuálním problémem.

Stav zpracování a evaluace použité literatury

Teoriemi o občanství, menšinami a jejich právy i současným vývojem zákonů o občanství v Pobaltí se kromě pobaltských a ruských autorů věnují převážně autoři píšící anglicky. Proto ve své práci čerpám z velké části z anglických textů. Mezi českými autory je nejvýznamnější Luboš Švec, který se zabývá historií i současností v pobaltských zemích.

Kniha Luboše Švece *Dějiny pobaltských zemí* pro mne byla cenným zdrojem informací v oblasti historie a počátku obnovení nezávislosti Pobaltí. Pojednává o pobaltských zemích současně, a to

³ 16010. *Nabývání státního občanství – naturalizace*. 12. 3. 2002, <http://www.epravo.cz/top/clanky/nabyvani-statniho-obcanstvi-naturalizace-16010.html> (15. 3. 2009)

⁴ DEMURIN, Mikhail: *Russia and the Baltic States: Not the Case of „Flawed“ History*. *Russia in Global Affairs*, 2005, č. 3. (<http://eng.globalaffairs.ru/numbers/12/946.html>) Osoba ztrácí v Lotyšsku status „ne-občana“ v momentě, kdy má trvalý pobyt v jiné zemi. V tom okamžiku se stává člověkem bez státní příslušnosti. Více viz BRANDS-KEHRIS, Ilze – PUCE, Ilviņa: *Civil and Political Rights*. In: *How democratic is Latvia: Democratic Audit*. Rīga, Latvijas Univerzitate 2005, s. 49.

⁵ BALANDINA, Julia: *The problems of becoming a natural born Latvian*. *The Baltic Times*, 10. listopadu 2004, <http://www.baltictimes.com/news/articles/11328/>. (4. 3. 2009)

od prehistorického období až po počátky 90. let. Důležitou publikací pro pochopení meziválečné politiky Estonska mi byla *Estonia: Crisis and „Pre-Emptive“ Authoritarianism* od autora Toomase Varraka.

Významnými teoretiky v oblasti občanství jsou Will Kymlicka a Wayne Norman. V díle *Citizenship in Culturally Diverse Societies: Issues, Contexts, Concepts* se autoři zamýšlejí nad debatami okolo práv menšin a občanství a zkoumají spory i sblížení zájmů občanství a rozmanitosti demokratické společnosti.

Další významnou postavou, jež se věnuje otázce občanství, je Charles Tilly, jehož definici občanství používám ve své práci. Ch. Tilly hledá kořeny občanství v době Francouzské revoluce a zkoumá vliv občanství na naši identitu. Jeho příspěvky do *International Review of Social History Supplements* mi byly důležitým zdrojem.

Rozličným druhům nabytí občanství a naturalizací se zabývá William Rogers Brubaker v práci *Immigration and the Politics of Citizenship in Europe and North America*. Srovnává zde podmínky udělování občanství v několika zemích Evropy, Kanadě a Spojených státech amerických a klasifikuje způsoby udělování občanství.

Hlavním zdrojem informací pro ustavení zákonů o občanství v Pobaltí v 90. letech mi byla práce autorů Davida Smithe, Artise Pabrikse, Aldise Purse a Thomase Lanea *The Baltic States. Estonia, Latvia and Lithuania*. Kniha je členěna na tři části. Každá část se zabývá jedním pobaltským státem a zkoumá jeho vývoj v 90. letech v oblasti domácí i zahraniční politiky.

Současnou situaci ruské menšiny jsem zkoumala převážně na základě internetových zdrojů. Významné pro mě byly oficiální stránky *Ministerstva zahraničí Lotyšské republiky*, které jsou vedeny jak v lotyštině a ruštině, tak i v angličtině. Podobně mi byly velmi nápomocné internetové stránky *Výboru pro naturalizaci*, kde jsem studovala různý stupeň zájmu o lotyšské občanství. Na těchto stránkách jsem našla podrobnou statistiku ohledně počtu naturalizovaných osob i podmínky, které občan pro naturalizaci musí splnit. Mezi důležité prameny lze řadit oficiální zprávy mezinárodních

organizací, převážně Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě a Rady Evropy, které se vyjadřovaly k vývoji zákonů o občanství od samého počátku. V práci jsem využila i množství textů z odborných časopisů a poznatky jsou doplněny aktuálními informacemi z médií.

1 TEORETICKÁ ČÁST

Abychom mohli správně pochopit problematiku ruské menšiny v pobaltských zemích a získávání občanství, musíme nejprve definovat pojmy občanství a menšina. Jaká skupina se může nazývat menšinou? Jaká by menšiny měly mít práva? Jak definujeme pojem občan? Kdo by měl mít právo na nabytí a získání občanství? K čemu občanství zavazuje? Na tyto otázky se pokusím najít odpověď v následujících dvou podkapitolách.

1.1 Teorie menšin

Definovat menšinu není jednoduché, jelikož záleží na tom, jak lidé sami sebe posuzují a s jakým národem se ztotožňují. Záleží na jejich identitě. Menšiny lze dělit na etnické a národnostní, přičemž ruská menšina v pobaltských státech spadá pod národnostní menšiny. Národnostní menšina je skupina lidí, která v jiném státě tvoří většinu.⁶ Ve své práci se přikláním k definici menšin podle Roberta Grzeszczaka: *„Menšinou se rozumí společnost lidí, jejíž počet je menší, než počet ostatních obyvatel státu. Příslušníci této skupiny se od zbytku populace liší odlišnými etnickými, jazykovými nebo kulturními znaky a své odlišné znaky si chtějí zachovat.“*⁷

Jaká mají menšiny práva? Seznam práv menšin se postupně zvětšuje a nabývá na objemu. Problematikou menšin se zabývají mezinárodní organizace jako Organizace spojených národů (OSN), Evropská unie (EU), Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě (OBSE) a Rada Evropy. Rada Evropy vydala např. Evropskou Chartu pro regionální jazyky a jazyky menšin.⁸ Evropská Unie se zabývá právy

⁶ PARON-KUS, Adrianna: *„Die Rechte nationaler Minderheiten in der Visegrad-Gruppe“*. Přednáška na letní škole Opole Sommerschule: Nationale Minderheiten heute und morgen, Opole, 17. 9. 2008.

⁷ GRZESZCZAK, Robert: *„Die Standards beim Schutz der nationalen Minderheiten in Europa – die rechtliche Aspekte.“* Přednáška na letní škole Opole Sommerschule: Nationale Minderheiten heute und morgen, Opole, 19. 9. 2008.

⁸ *Europäische Charta der Regional- oder Minderheitensprachen*. Rada Evropy, Sekretariát Evropské Charty pro regionální jazyky a jazyky menšin. Štrasburk.

menšin např. v Kodaňských kritériích, která musí splnit každý nově přistupující stát. Kodaňská kritéria mimo jiné zahrnují respektování lidských práv a práv menšin.⁹ Listina základních práv Evropské unie obsahuje článek 21, který uvádí:

Jakákoliv diskriminace na základě pohlaví, rasy, barvy pleti, etnického nebo společenského původu, genetických rysů, jazyku, víry či náboženství, politických nebo jakýchkoliv jiných názorů, členství v národnostní menšině, majetku, původu, nezpůsobilosti, věku nebo sexuální orientace je zakázána.¹⁰

OBSE vytvořilo institut Vysokého komisaře pro práva menšin, který se zabývá potenciálním ohrožením a konflikty. Vysoký komisař Max von der Stoel dal pobaltským zemím mnoho doporučení týkající se zákonů o občanství či jazykových zákonů. Jejich znění a vliv na pobaltskou politiku zmiňuji v dalších kapitolách práce.

Státy mohou mít obavu o svou moc a stabilitu, pokud jde o uznání práv menšin. Někteří teoretici se ale domnívají, že uznání práv menšin by právě naopak mělo vést k pořádku a aktivnímu zapojení minorit do systému společnosti. Pokud se menšiny cítí jako součást společnosti, která je uznává, cítí se i jako součástí národa, což jistě přispívá míru a stabilitě v zemi. Podle Jennifer J. Preece přispívá uznání práv menšin ke stabilitě státu: „*Hlavním předpokladem je, že menšiny, které získají uznání a podporu státu, budou daleko méně zpochybňovat či napadat existující autoritu.*“¹¹

Uznání menšin znamená uznání jejich kulturních a náboženských hodnot a jazyka, stejně jako politických a občanských práv. Pokud tak stát nečiní, může vést jeho jednání k politické pasivitě menšin a jejich pocitu, že ke státu nenáleží. Pokud menšina necítí

⁹ *Accession criteria - Copenhagen kriteria*. Europa Glossary, http://europa.eu/scadplus/glossary/accession_criteria_copenhagen_en.htm (27. 1. 2009)

¹⁰ *Listina základních práv Evropské unie*. Úřední věstník Evropské Unie, 14. 12. 2007, <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2007:303:0001:0016:CS:PDF> (25. 1. 2009)

¹¹ PREECE, Jennifer Jackson: *Minority Rights. Between Diversity and Community*. Cambridge, Malden, Polity Press 2005, s. 175.

soudržnost se společností, nezapojuje se aktivně do chodu společnosti a pro stát je samozřejmě nevýhodou, když část občanů zůstává pasivní. K tomuto problému se vyjadřuje W. Kymlicka: „*Pokud státní instituce selhávají v uznání respektování kultury a identity občanů, výsledkem může být vážné poškození lidské sebeúcty a smyslu pro aktivní zapojení se do společnosti*“.¹²

S pojmem menšina je spojen pojem nacionalismus. Nacionalismus mnohdy brání fungování práv menšin ve společnosti. Když se rozpadl Sovětský svaz a pobaltské země získaly nezávislost, nacionalismus byl hlavním rysem, který charakterizoval politiku nezávislých států. Nacionalismus a pocit ohrožení ze strany Ruska bránil především v Estonsku a Lotyšsku liberální politice uznávání občanství. Will Kymlicka a Wayne Norman ve své práci uvádějí, že „*optimistické úvahy, že z popela komunismu hladce vyvstane liberální demokracie, byly zpochybněny otázkami národnostní příslušnosti a nacionalismu*“.¹³ Obava o národní kulturu, jazyk a identitu může ovlivňovat přístup státu vůči menšinám.

Nacionalismus vyvstává z obavy o svrchovanou pozici národa a je otázkou, do jaké míry jsou tyto obavy oprávněné. Pokud se národní autorita cítí ohrožena ze strany minority, která je dostatečně početná na to, aby ovlivnila chod politiky, může stát využít menšinu a označit ji jako nepřítel společnosti, který ohrožuje stabilitu země. Ve svém programu může strana jako hlavní bod prosadit zbavení volebního práva části voličů a tím si zajistit volební vítězství. Jak uvádí Alex Grigorievs: „*Menšina často slouží jako vhodný nepřítel, jako pátá kolona nepostradatelná pro politickou mobilizaci*“.¹⁴

¹² KYMLICKA, Will – NORMAN, Wayne: *Citizenship in Culturally Diverse Societies: Issues, Contexts, Concepts*. In: KYMLICKA, Will – NORMAN, Wayne (eds.): *Citizenship in Diverse Societies*. Oxford, Oxford University Press 2000, s. 5.

¹³ Tamtéž, s. 3.

¹⁴ GRIGORIEVS, Alex: *The Baltic Predicament*. In: CAPLAN, Richard – FEFFER, John (eds): *Europe's New Nationalism. States and Minorities in Conflict*. New York, Oxford, Oxford University Press 1996, s.122.

1.2 Občan, občanství a jeho udělování

Debaty okolo práv menšin se prolínají s debatami ohledně udělování občanství. Během roku 1990 se rozšířil počet myslitelů zabývajících se studiem a definicí občanství a ve stejné době se vzedmula vlna definování práv menšin.¹⁵ Prosperita státu nezávisí pouze na politické autoritě, ale také na chování příslušníků společnosti. Pokud mají občané pocit, že jsou z hlediska státní moci respektováni a jsou dodržována jejich práva, mají také pocit, že do společnosti patří. Jejich pozitivní vztah ke státu je jedním z hlavních podmínek správného chodu moderní společnosti. W. Kymlicka a W. Norman k této problematice uvádějí: „*Zdraví a stabilita moderní demokracie závisí [...] také na kvalitách a přístupu občanů: např. jak vnímají teoreticky protichůdné formy národní, náboženské, etnické či náboženské identity [...] a jejich touha podílet se na politickém procesu [...]*“.¹⁶

Badatelé se dodnes neshodli na definici občanství. Občanství lze chápat jako závazek, třídu, postavení nebo identitu. Charles Tilly jej charakterizuje jako členství ve státě a jako vzájemný vztah státu a jednotlivců, kteří svoji identitu spojují s existencí v daném státě.¹⁷ Ch. Tilly občanství dále popisuje jako „*sérii transakcí mezi osobami a zástupci daného státu, v němž má každý specifická vynutitelná práva i povinnosti na základě členství jednotlivců v exkluzivní třídě rodilých a naturalizovaných občanů.*“¹⁸ Občanství je v tomto případě bráno jako závazek jak státu vůči občanům tak i vice-versa. Občan je nositelem práv a povinností vůči státu a společnosti, s nimiž spojuje svoji identitu.

Státy mají právo na vlastní způsob udělování občanství, jaký nejlépe vyhovuje jejich specifickým podmínkám. Občanství se uděluje

¹⁵ např. v roce 1992 vydala OSN Deklaraci práv příslušníků národnostních nebo etnických, náboženských nebo jazykových menšin, či již zmiňovaná Evropská charta pro regionální a jazykové minority z roku 1992, která vyšla z iniciativy Rady Evropy.

¹⁶ KYMLICKA, W. – NORMAN, W.: c. d., s. 6.

¹⁷ TILLY, Charles: *Citizenship, Identity and Social History*. In: TILLY, Charles (ed.): *Citizenship, Identity and Social History*. International Review of Social History Supplement. Cambridge, New York, Melbourne, Cambridge University Press 1996, s. 8.

¹⁸ Tamtéž.

bud' na základě toho, kde se občan narodil (tzv. *jus soli*) nebo na základě toho, odkud pochází jeho rodiče, čili na základě původu (tzv. *jus sanguinis*). William R. Brubaker rozlišuje dva druhy získání občanství. Prvním je *nabytí* (attribution). *Nabytím* mohou obdržet občanství automaticky narozením v dané zemi, jelikož každý stát uděluje určitým osobám občanství již při narození. Autor považuje tento druh nabytí občanství za nejjednodušší, jelikož se tak dítě stává okamžitě občanem daného státu bez nejistého čekání na to, zda mu bude uděleno, až se bude samo schopno zaregistrovat. Občanství je přitom uděleno buď na základě *jus soli* nebo *jus sanguinis*. „*Občanství je přiděleno osobám, jejichž rodič je držitelem občanství daného státu nebo je uděleno na základě státního teritoria, kde se dítě narodilo.*“¹⁹

Druhý způsob, který W. R. Brubaker uvádí, je *získání* občanství (acquisition). Jedná se o obtížnější proceduru, jež vyžaduje ze strany žadatele určité podmínky, které musí k *získání* občanství splnit. Problémem tohoto způsobu je skutečnost, že podmínky k *získání* občanství jsou většinou v zákoně popsány velmi vágně. „*Zákony k získání občanství se často odvolávají na dobrý morální charakter, asimilaci, loajalitu, závažný zájem státu či dostatečnou znalost jazyka.*“²⁰ Zákony o získání občanství obsahují pojmy, které jsou neurčité a nejasné a stát sám je tím, kdo určuje, zda zájemce tyto pojmy splňuje či nikoli. Posouzení splnění požadavků je ovšem sporné.

Při studiu občanství narážíme opět na pojem nacionalismus. Z hlediska nacionalismu by občanství mělo být záležitostí národa, který je definován společnou kulturou a jazykem. Stejně jako má jazyk své obránce, i národnost je mnohými chráněna jako „téměř posvátná“. „*Nacionalismus všeobecně zastává stanovisko, že svět se dělí na jasné dané národy a že každý národ si zaslouží svůj vlastní stát, a každý stát*

¹⁹ BRUBAKER, William Rogers: *Citizenship and Naturalization: Policies and Politics*. In: BRUBAKER, William Rogers (ed.): *Immigration and the Politics of Citizenship in Europe and North America*. German Marshall Fund of the United States. Lanham, New York, London, University Press of America 1989, s. 102.

²⁰ Tamtéž, s. 108.

*má právo na vytvoření svého vlastního národa. Národ, o kterém zde mluvíme, sdílí společný původ, kulturu a osud.*²¹

Měl by žadatel o občanství splňovat podmínky a přijmout kulturu a jazyk země, které chce být občanem? Podle W. R. Brubakera by občanství mělo být rovné, pro občany posvátné, založené na členství v národu, demokratické, jedinečné a společensky důležité.²² To znamená, že by občanství nemělo existovat na více úrovních. Občanství přináší pro občany nejen určitá práva, ale zároveň i povinnosti vůči státu. Národní členství zde znamená, že občané sdílí kulturu, jazyk a hodnoty. Kdo má o občanství zájem, musí se stát členem tohoto národa. Jinými slovy je nutné naučit se ovládat oficiální jazyk a znát kulturu a historii země, jíž se osoba chce stát občanem. Podmínky různých států k získání občanství se liší, ale mnohé nesou známky nacionalismu. Můžeme se setkat s podmínkami, jako jsou ovládání určité úrovně jazyka, znalost historie národa či v některých zemích je dokonce náboženství zvýhodňujícím kritériem udělování občanství.²³

Občanství v sobě nese mobilizační prvek. Pokud občané cítí bezprávi ze strany státu, mohou se spojit, aby vyjádřili protest vůči autoritě. Občanství bylo ovšem také zneužito nedemokratickými režimy, které se na příslušnost k národu odkazovaly, aby mobilizovaly společnost vůči „nepříteli“, který údajně národ ohrožoval. Občanství v tomto smyslu lze vnímat pozitivně, jelikož nám uděluje politická práva, ale může být také zneužito státní autoritou k dosažení svých vlastních cílů (v případě nedemokratických režimů) nebo i k omezování práv

²¹ TILLY, Charles: *The Emergence of Citizenship in France and Elsewhere*. In: TILLY, Ch.(ed.): *Citizenship, Identity and Social History*. International Review of Social History Supplement. Cambridge, New York, Melbourne, Cambridge University Press 1996, s. 232.

²² BRUBAKER, W. R.: *Citizenship and Naturalization: Policies and Politics*. s. 3.

²³ Např. v Izraeli jsou privilegovanou skupinou Židé. Izrael zvýhodňuje Židy na celém světě tím, že nemusí procházet procesem udělování občanství, pokud o něj projeví zájem. Tímto způsobem zvýhodňuje osoby vyznávající judaismus nad osoby s jiným vyznáním. Více viz BARAK-EREZ, Daphne: *Israel: Citizenship and immigration law in the view of security, nationality, and human rights*. International Journal of Constitutional Law, Oxford Journals, 17. 12. 2007.

(<http://icon.oxfordjournals.org/cgi/content/full/mom036v1>) (27. 1. 2009)

těch, kteří na občanství čekají – tzv. ne-občanů. K tomuto problému se vyjadřuje Julie Mostov: „*Touha zajistit si politické výsledky, které by odrážely zájmy dominantní národní skupiny, pravděpodobně povede k systematickému znevýhodňování členů jiných národních či etnických skupin v multinárodních společnostech a jejich neformálnímu vyloučení z důležitých sfér veřejného života.*“²⁴

Problematiku udělování občanství a důsledky politiky vůči menšinám lze demonstrovat na případě pobaltských zemí, což bude učiněno v následujících kapitolách. Aktuálnost problému udělování občanství v Estonsku a Lotyšsku znázorňuje, že se může jednat o složitý a sporný proces, který má potenciál ohrožit vnímání země na mezinárodním poli i vnitřní stabilitu státu.

²⁴ MOSTOV, Julie: *Democracy and the Politics of National Identity*. Studies in East European Thought, 46, 1994, č. 1/2, s. 10. (www.jstor.org)

2 HISTORICKÉ POZADÍ PROBLEMATIKY MENŠIN V POBALTÍ V LETECH 1918-1991

Nezávislé pobaltské státy se zrodily na konci 1. světové války. V minulosti se ocitly pobaltské země pod nadvládou Německa a do roku 1918 byly pod kontrolou Ruska. V Litvě si jistě ambice nárokovalo Polsko. Oslabení Německa a Ruska po konci první světové války umožnilo pobaltským státům vydat se cestou za boj o svrchovanost. Litva, okupována německým vojskem, vyhlásila nezávislost 16. února 1918 s hlavním městem Vilniusem. O osm dní později ji následovalo Estonsko a 18. listopadu 1918 Lotyšsko.²⁵

Rusko se vzdalo moci v pobaltských zemích v brestlitevské mírové smlouvě s Německem v roce 1918.²⁶ Po porážce Německa ale Sověti anulovali mírovou smlouvu a pokusili se znovudobýt ztracené území. Porazit rudou armádu se nejprve podařilo Estoncům v únoru 1919.²⁷ V Lotyšsku byla situace složitější. V boji proti ruské armádě se z nutnosti semknuly antibolševické lotyšské a německé síly. Když se dočasným spojencům podařilo osvobodit Rigu od Sovětů, Němci se začali Lotyšům mstít za svoji porážku. „*Bílému teroru tehdy padlo za oběť na 4000 lidí.*“²⁸ Lotyšskému vojsku se nakonec podařilo vytlačit nepřátele ze svého území až na začátku roku 1920.²⁹ Litva musela o své teritorium a hlavní město bojovat s Polskem. V polsko-sovětské válce bylo Polsko poraženo a Sověti přenechali Vilnius Litvě roku 1920. 21. listopadu přistoupily Polsko a Litva k příměří.³⁰

Během pařížské mírové konference měla Litva kvůli sporu s Polskem složitější pozici. Podporu našla ve Velké Británii, která ji de

²⁵ ŠVEC, Luboš: *Dějiny Pobaltských zemí*. Nakladatelství Lidové noviny 1999, s. 154-162.

²⁶ *Foreign Relations of the United States : 1918 The Conclusion of the Peace of Brest Litovsk. The Peace Treaty of Brest-Litovsk 1918*. Yale Law School, http://avalon.law.yale.edu/20th_century/brest.asp (24. 2. 2009)

²⁷ VARRAK, Toomas: *Estonia: Crisis and „Pre-Emptive“ Authoritarianism*. In: BERG-SCHLOSSER, Dirk – MITCHELL, Jeremy (eds.): *Conditions of Democracy in Europe, 1919-1939. Systemic Case Studies*. London, 2000, s. 111.

²⁸ ŠVEC, L.: c. d., s. 166.

²⁹ Tamtéž, s. 168.

³⁰ Tamtéž, s. 171.

facto uznala v září 1919. Dohoda se zdráhala uznat Lotyšsko a Estonsko de iure, jelikož obě země posuzovala jako součást ruské otázky. Mezinárodněprávní uznání Pobaltí se na mírové konferenci nevyřešilo. *„Západní decisionmakers se na poválečných jednáních o uspořádání světa dívali na Pobaltí a Rusko jako na spojené nádoby [...]. A není pochyb o tom, která část spojených nádob byla pro velmoci důležitější.“*³¹ Například USA uznaly pobaltské země de facto i de iure až v roce 1922.³² Zklamání pobaltských států využilo Rusko, které s nimi v roce 1920 podepsalo mírové smlouvy, na jejichž základě uznalo jejich suverenitu. Na oplátku vyžadovalo závazek neposkytnout teritorium pobaltských zemí ruským nepřátelům, čímž se zbavilo antisovětského bloku v Pobaltí. Například v mírové smlouvě s Estonskem je psáno:

Socialistická a federální Ruská republika Sovětů bezpodmínečně uznává nezávislost a suverenitu Estonského státu a vzdává se dobrovolně a navždy všech práv vlastněných Ruskem nad estonskými obyvateli a územím, ať už byla tato práva založena na právním základě v dřívějším právu veřejném, nebo v mezinárodních smlouvách, které ve smyslu toho, co zde bylo napsáno, ztrácí do budoucna svoji platnost.³³

Na oplátku si Sovětský svaz v článku VII. vyžádal, že se *„obě smluvní strany zavazují nepovolit na svém území přítomnost cizích vojenských jednotek, s výjimkou svých vládních vojsk a vojsk spřátelených států [...], které ale nejsou de facto ve válečném stavu se žádnou ze smluvních stran [...].“*³⁴ Po dvaceti letech Rusko nicméně tuto smlouvu porušilo.

³¹ KONEČNÝ, Karel: *Boj za uhájení demokracie a stability v Lotyšsku a Estonsku na počátku dvacátých let*. In: *Sborník prací historických XIV*. Olomouc, Vydavatelství Univerzity Palackého 1994, s. 44.

³² VAKAR, Nicholai P.: *Russia and the Baltic States*. Russian Review, 3, 1943, č. 1, s. 48. (www.jstor.org)

³³ *Treaty of Peace between Russia and Estonia*. s. 2,

http://web-static.vm.ee/static/failid/150/tartu_rahug_eng.pdf (25. 2. 2009)

³⁴ Tamtéž, s. 5.

Nejvyšší Spojenecká rada v Paříži uznala Lotyšsko a Estonsko de iure v lednu 1921, přičemž uznání Litvy následovalo rok poté, kvůli zmíněným sporům s Polskem.³⁵ Uznání pobaltských států umožnilo těmto zemím zaměřit pozornost a úsilí na ustálení domácí politické scény a vyřešení vnitropolitických problémů. Vývoji pobaltských zemí v meziválečném období s důrazem na situaci menšin se budu zabývat v následující podkapitole.

2.1 Situace menšin v Pobaltí v meziválečném období

Meziválečné období proběhlo ve znamení rozkvětu kultury a školství pobaltských zemí. Vyvíjela se literatura a povinná školní docházka přispěla k vymáčení negramotnosti.³⁶ Nejpočetnější ruská menšina se nacházela v Lotyšsku, kde Rusové tvořili 10,6 % obyvatel. Rusové v Estonsku činili 3,9 % obyvatel. Nejpočetnější menšinu v Litvě představovali Židé, a to 7,6 %. Rusové tvořili 2,7 %.³⁷ Všechny nové ústavy pobaltských zemí neopomíjely práva menšin, kterým poskytovaly širokou autonomii.

V Estonsku jako v první ze tří pobaltských zemí začalo fungovat Ústavodárné shromáždění. Stalo se tak v dubnu 1919. Ústava byla přijata rok poté, v červnu 1920.³⁸ Podle Ivo Pospíšila byla forma estonského parlamentarismu extrémní, což vedlo k atomizaci stranicko-politického systému a častému střídání vlád.³⁹ Důležité je také poznamenat, že estonská ústava nezakotvovala úřad prezidenta, funkci hlavy státu vykonával předseda vlády. Nevýhodou extrémní formy parlamentarismu byly časté vládní krize, které způsobovala nestabilita a

³⁵ ŠVEC, L.: c. d., s. 197.

³⁶ RABINAVICIUS, Henrikas: *The Fate of the Baltic Nation*. Russian Review, 3, 1943, č. 1, s. 40. (www.jstor.org)

³⁷ HOGAN-BRUN, Gabrielle: *Baltic National Minorities in a Transnational Setting*. In: HOGAN-BRUN, Gabrielle a Stefan WOLF (eds.): *Minority Languages in Europe. Frameworks, Status, Prospects*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, Palgrave Macmillan 2003, s. 122.

³⁸ POSPÍŠIL, Ivo: *Estonská republika*. In: DANČÁK, Břetislav (ed.): *Pobaltí v transformaci. Politický vývoj Estonska, Litvy a Lotyšska*. Brno, Masarykova Univerzita, Mezinárodní politologický ústav 1999, s. 13.

³⁹ Tamtéž.

fragmentace Národního shromáždění. Na druhou stranu byla estonská ústava velmi liberální, jelikož stanovovala přímou demokracii. Občané mohli rozhodovat o politických otázkách prostřednictvím referenda. „*Rozhodlo-li lidové referendum proti parlamentu, musel být rozpuštěn a vypsány nové volby.*“⁴⁰ Liberálnost estonské ústavy se projevovala i ve vztahu k menšinám, kterým byla poskytnuta široká kulturní autonomie. V roce 1925 byl přijat zákon o menšinách, který skupinám, které se skládali z nejméně 3000 lidí, uděloval kulturní autonomii.⁴¹ Díky své liberální politice vůči menšinám je meziválečné Estonsko považováno za dobový model řešení menšinové politiky.⁴²

Politika meziválečného Lotyšska byla vstřícná k národnostním menšinám, kterým povolovala účast v Ústavodárném shromáždění a zaručovala ochranu práv menšin.⁴³ V roce 1919 byl vydán zákon o národnosti, který uděloval občanství všem, kteří byli obyvateli Lotyšska k datu 1. října 1914, a to bez ohledu na etnický původ.⁴⁴ Lotyšská ústava byla schválena roku 1922. Od estonské se mimo jiné lišila stanovením funkce prezidenta.⁴⁵

Litva přijala ústavu také v roce 1922. Ústava zakotvovala funkci prezidenta, který byl volen parlamentem.⁴⁶ Litevská ústava byla liberální k běloruské a židovské menšině. „*V litevské vládě zasedali na začátku dvacátých let ministři pro běloruské a židovské otázky.*“⁴⁷ Menšinová politika v Litvě se pyšnila širokou školní autonomií menšin. Horší postavení měla polská menšina, která trpěla polsko-litevskými spory.

Zakotvení občanského práva bylo v Litvě složité. Země byla rozdělena na čtyři části, z nichž každá měla svoji verzi občanského

⁴⁰ ŠVEC, L.: c. d., s. 179.

⁴¹ VARRAK, Toomas: c. d., s. 113.

⁴² HIDEN, John – SALMON, Patrick: *The Baltic Nations and Europe. Estonia, Latvia ad Lithuania in the Twentieth Century.* London, New York, Longman 1994, s. 47.

⁴³ JUBULIS, Mark A.: c. d., s. 39.

⁴⁴ Tamtéž.

⁴⁵ ŠVEC, L.: c. d., s. 179.

⁴⁶ HIDEN, J. – SALMON, P.: c. d., s. 48.

⁴⁷ ŠVEC, L.: c. d., s. 179.

práva. Rozdílné zákoníky platily pro ruskou část, jiný pro pruskou a jižní část Litvy. Čtvrtý odlišný zákoník platil pro přímořské pobřeží Palangy.⁴⁸

V meziválečném období se v Lotyšsku nacházela nejpočetnější ruská menšina ze tří pobaltských zemí, a to celkem 10,6 %.⁴⁹ Přesto se v Lotyšsku v tomto období nevyskytovaly násilné konflikty mezi Rusy a Lotyši. Naopak existovalo spíše napětí mezi Lotyši a Němci. Němci ovládali lotyšský obchod a byli vlastníky pozemků a nemovitostí. Němci tak byli, spíše než Rusové, dominantní etnickou skupinou v Lotyšsku v meziválečném období. „*Největší úsilí ve zlepšování statusu Lotyšů bylo namířeno proti německým privilegiím.*“⁵⁰ Členové ruské menšiny většinou podporovali nezávislost Lotyšska, jelikož se obávali možnosti života v komunistickém Rusku. Lotyšsko Rusům nabízelo svobodu politickou, kulturní i vzdělanostní, a tak neměli důvod hledat u Ruska ochránce před lotyšskou nezávislostí. Lotyšsko poskytovalo azyl uprchlíkům před ruským bolševismem a následkem této politiky vzrostl počet Rusů v Lotyšsku mezi lety 1920-1935 téměř dvojnásobně.⁵¹

Německá, židovská i ruská menšina měly své zastoupení v pobaltských parlamentech. Například v Estonsku měly ruské a německé pravicové strany bohaté zastoupení v Národním shromáždění. Jejich volební výsledky se pohybovaly mezi 5 - 9 % hlasů.⁵² Pobaltské země nestanovovaly volební klauzuli, která by omezovala počet stran vstupujících do parlamentu, což způsobilo fragmentaci politického systému. Například v Lotyšsku bylo během let 1922-1934 v parlamentu zastoupeno celkem 39 politických stran.⁵³ Křehké pobaltské vlády nebyly schopné řešit naléhavé problémy, což se odrazilo v krizi parlamentarismu na konci 20. let a na začátku 30. let. V této době musely vlády řešit hospodářskou krizi, nástup nacistů k moci v Německu a musely se bránit vlivu komunismu ze Sovětského

⁴⁸ ŠVEC, L.: c. d., s. 178.

⁴⁹ HOGAN-BRUN, G.: c. d., s. 122.

⁵⁰ JUBULIS, M. A.: c. d., s. 40.

⁵¹ Tamtéž, s. 41.

⁵² VARRAK, Toomas.: c. d., s. 115.

⁵³ HIDDEN, J. – SALMON, P.: c. d., s. 50.

svazu.⁵⁴ Nestabilita vlád tento úkol znemožňovala. Pobaltské země se k tomuto problému postavily nastolením autoritativních režimů, které se země od země lišily.⁵⁵

Menšinová liberální politika nabrala jinou podobu. Státy naopak začaly proti menšinám vystupovat, jelikož se obávaly narušení vnitropolitické situace možným vznikem nacistického hnutí v Pobaltí či rozmachem komunistů. *„Společným znakem pobaltských autoritativních režimů byl nacionalismus, státní intervencionalismus v ekonomice a formování stavovského korporativního státu podle modelu fašistické Itálie.“*⁵⁶

V Estonsku bylo zavedení autoritativního režimu preventivním opatřením proti rozmachu pravice. Již zmíněná parlamentní krize a časté střídání vlád vedly k nespokojenosti občanů s režimem. Nebezpečí zprava hrozilo podle Toomase Varraka od nově vzniklé Unie válečných veteránů.⁵⁷ Aby vláda zabránila nástupu fašistů k moci, sama zavedla autoritativní režim.

V Lotyšsku nedosáhla fašistická hnutí tak silného vlivu jako v Estonsku. Lotyšsko je označováno jako nejstabilnější pobaltská země v meziválečném období. Přesto premiér, později prezident, Karlis Ulmanis zrušil parlament a zavedl autoritářství pod záminkou, že chrání zemi před nástupem fašistů a hospodářskou krizí. *„Jestliže autoritativní režimy na Litvě a v Estonsku vznikly v přímé reakci na destabilizaci země zleva i zprava, v Lotyšsku toto nebezpečí nehrozilo.“*⁵⁸ V roce 1934 byla zredukována politická reprezentace menšin. K. Ulmanis zaujal populistickou rétoriku a rozštěpenost lotyšského parlamentu dával za vinu národnostním menšinám a prosazoval heslo „Lotyšské Lotyšsko“.⁵⁹ Argument, že národnostní menšiny zavinily fragmentaci parlamentu, není založen na pravdě. Liberální volební zákon

⁵⁴ ŠVEC, L.: c. d., s. 187.

⁵⁵ Tamtéž, s. 186.

⁵⁶ Tamtéž, s. 188.

⁵⁷ VARRAK, Toomas.: c. d., s. 118.

⁵⁸ ŠVEC, L.: c. d., s. 194.

⁵⁹ JUBULIS, M. A.: c. d., s. 42.

z meziválečného období způsoboval fragmentaci tím, že umožňoval vznik malých, regionálních stran i stran národnostních menšin.⁶⁰ Fragmentace byla tedy způsobena nastavením volebního zákona a nikoli vinou menšin. K. Ulmanis nastolil autoritativní režim a rozpustil politické strany. Úspěchem jeho vlády bylo překonání hospodářské krize 30. let. *„Lotyšské a estonské ekonomice se nejlépe v Evropě podařilo zotavit z hospodářské krize, což bylo pravděpodobně nejdůležitějším úspěchem autoritářských režimů Karlise Ulmanise a Konstantina Pätse.“*⁶¹

Celková nespokojenost s vnitropolitickou situací vedla k vojenskému puči v Litvě v roce 1926, kdy byl vyhlášen válečný stav. Prezidentem byl zvolen Antanas Smetona, který nakonec odvolal parlament a vládl autoritativně pomocí dekretů společně s premiérem a ministrem zahraničí v jedné osobě, Augustinasem Voldemarasem.⁶² Autoritativní režim v Litvě byl tedy nastolen kvůli rostoucí nespokojenosti s domácí politickou scénou i kvůli problematickým zahraničním vztahům Litvy s Polskem.⁶³

Autoritativní režimy ukončily liberální politiku pobaltských států k menšinám, která byla zakotvena v ústavách z počátku 20. let. Strach z rozmachu nacismu ovlivnil převážně osud Němců žijících v Pobaltí, vůči nimž místní vlády neměli důvěru kvůli jejich vztahům s Říší. *„Po roce 1933 vztahy mezi pobaltskými Němci a Říší nabyly na intenzitě nejen finančně, ale také skrz výměnu kontaktů na všech úrovních“*⁶⁴

⁶⁰ HLOUŠEK, Vít: *Lotyšsko*. In: STRMISKA, Maxmilián (eds.): *Politické strany moderní Evropy. Analýza stranicko-politických systémů*. Praha, Portál 2005, s. 574.

⁶¹ LIEVEN, Anatol: *The Baltic Revolution. Estonia, Latvia, Lithuania and the Path to Independence.*, New Haven, London, Yale University Press 1997, s. 64.

⁶² HIDEN, J. – SALMON, P.: c. d., s. 54.

⁶³ ŠVEC, L.: c. d., s. 187.

⁶⁴ HIDEN, J. – SALMON, P.: c. d., s. 56.

2.2 Vypuknutí 2. světové války, ruská okupace Pobaltí a příliv sovětských imigrantů

Před začátkem druhé světové války byly pobaltské státy v nezáviděníhodné pozici. Na jedné straně bylo Hitlerovo Německo, na druhé straně stalinské Rusko. Lotyšsko podporovalo Ligu národů, která ale byla v boji proti vznikajícímu konfliktu v Evropě bezmocná. Na základě paktu Molotov-Ribbentrop z roku 1940 mezi Německem a Ruskem připadlo území pobaltských států do mocenské sféry Sovětského svazu.⁶⁵ V červnu 1940 začala ruská okupace Pobaltí, které bylo v srpnu připojené k SSSR. Vládní představitelé K. Ulmanis a K. Pāts byly obžalováni ze založení vlastních států a následně zatčeni a deportováni do SSSR.⁶⁶ V létě roku 1940 skončila dvacet let trvající nezávislost Estonska, Lotyšska a Litvy.

Po obsazení Pobaltí sovětskou armádou postihla všechny tři země vlna sovětizace, která poznamenala všechny složky společnosti. Sovětizace zachvátila společnost od školství po kulturu, literaturu, hospodářství a nesla se i ve znamení stalinských represí. *„Když první vlna zatýkání odstranila všechny prominentní vůdce, pokračovalo nerušeně zatýkání obyčejných lidí po celou dobu 13 měsíční sovětské okupace.“*⁶⁷

V roce 1941 obsadila pobaltské země německá armáda, jejíž propaganda hlásala osvobození Pobaltí od bolševiků. Občané vítali německá vojska jako osvoboditele, německým skutečným záměrem bylo ale využít Pobaltí a jeho lidské i ekonomické zdroje ve prospěch nacistů. Autonomie Pobaltí byla ze strany Němců vyloučena. *„O obnovení byť jen formální suverenity nemohla být řeč, neboť byla v rozporu s německým plánem přímého začlenění Pobaltí do Říše, jeho následné germanizace a deportace domácího obyvatelstva dále na východ.“*⁶⁸

⁶⁵ HLOUŠEK, V.: c. d., s. 572.

⁶⁶ ŠVEC, L.: c. d., s. 218-222.

⁶⁷ SABUROVA, Irina: *The Soviet Occupation of the Baltic States*. Russian Review, 14, 1955, č. 1, s. 40. (www.jstor.org)

⁶⁸ ŠVEC, L.: c. d., s. 230.

V roce 1944 překročila hranice Pobaltí opět Rudá armáda a ovlivnila tak osud těchto zemí na dalších více než 40 let. Pobaltské země znovu zasáhla vlna represálií, masové deportace a poprav. Stalin zde zahájil svoji politiku hledání třídního nepřítele, která zasáhla mnoho rodin. Dopad stalinských represí na místní rodiny znázorňují následující čísla. Z Litvy bylo na konci března deportováno 40 000, z Estonska 50 000 a z Lotyšska 43 000 „kulackých rodin“.⁶⁹ Zemědělskou výrobu rapidně snížila kolektivizace, která zasáhla 93 % estonského, 98,4 % lotyšského a 89 % litevského hospodářství.⁷⁰

Po roce 1940, kdy se Pobaltí stalo součástí SSSR, zde začala vlna industrializace, která s sebou přinesla velké množství imigrantů ze Sovětského svazu. V Lotyšsku byla imigrace nejintenzivnější. Podíl Lotyšů v zemi klesl z původních 77 % v roce 1939 na 52 % celkového počtu obyvatel v roce 1989. Lotyši tvořili většinu obyvatelstva pouze v jednom ze sedmi největších měst.⁷¹ Pobaltské státy ztratily během války 20 % obyvatel a tyto obrovské ztráty kompenzoval přísun ruských imigrantů. Litva byla díky pozdější industrializaci zasažena přílivem přistěhovalců nejméně. Část Poláků se vrátila zpět do Polska, čímž se počet polské menšiny snížil.⁷²

Ruština se postupně stala dominantním jazykem Pobaltí. Sovětská nomenklatura se místním jazykům neučila a ani rusky mluvící přistěhovalci k tomu nebyli okolnostmi nuceni. Ruština, kterou se dalo dohovořit všude, se stala základním komunikačním jazykem. Ovládnutí ruského jazyka bylo předpokladem pro získání prestižnějšího postavení v práci a pro postup ve společenském žebříčku. Pro Sovětský svaz byla ruština jako hlavní dorozumívací jazyk symbolem sovětského internacionalismu. „*Sověti pronikavě posunuli etnickou rovnováhu, když nejen lidé ruské národnosti udávali ruštinu jako jejich první jazyk.*“⁷³

⁶⁹ ŠVEC, L.: c. d., s. 241.

⁷⁰ Tamtéž, s. 238.

⁷¹ BRUBAKER, W. Rogers: *Citizenship Struggles in Soviet Successor States*. *International Migration Review*, 26, 1999, č. 2, s. 273. (www.jstor.org)

⁷² ŠVEC, L.: c. d., s. 247.

⁷³ HOGAN-BRUN, G.: c. d., s. 123.

Přistěhovalci ze Sovětského svazu se v pobaltských státech necítili jako menšina, nýbrž jako dominantní skupina, jejíž jazyk stojí na prvním místě. Tito imigranti se ztotožnili s etnickými Rusy, kteří žili v Pobaltí již v meziválečném období nezávislosti. „*Baltikanizace ruských přistěhovalců učinila rozdíl mezi etnickými Rusy, kteří zde žili před rokem 1940 a těmi, kteří se nastěhovali po válce, velmi nepřirozený.*“⁷⁴

Po smrti Stalina se do čela strany postavil Nikita Sergejevič Chruščov. Došlo k uvolnění cenzury, kultury a hospodářství. Pro posílení národního sebevědomí a zachování místní kultury mělo význam pořádání celonárodních pěveckých festivalů, které měly zabránit pohlcení pobaltských kultur sovětským kolosem. Obava o ztrátu národní kultury vedla k obraně kultury a ne k jejímu zániku, jak si to přál Sovětský svaz. „*Sebezáchovnou reakcí na oficiální internacionalismus bylo vytvoření obranného nacionalismu [...].*“⁷⁵

Proces rozvolnění režimu byl zastaven příchodem Leonida Iljiče Brežněva, kdy došlo ke zvýšení sovětizace. Rusifikací bylo postiženo převážně školství. Rozšíření výuky na školách vedlo ke zvýšení znalosti ruštiny v Pobaltí v 70. letech. Jako druhý jazyk uvádělo ruštinu v Lotyšsku v roce 1979 58,3 % obyvatelstva a v roce 1989 65,72 % obyvatelstva. Ruštinu ovládalo v Lotyšsku více lidí než lotyštinu. V Litvě a Estonsku nebyl počet lidí, kteří se domluvili rusky, tak vysoký. V Litvě ovládalo ruštinu jako druhý jazyk v roce 1989 37,36 % a v Estonsku 33,57 % lidí.⁷⁶ Jedná se o téměř polovinu méně lidí než v Lotyšsku.

⁷⁴ DOBSON, John: *Ethnic Discrimination in Latvia*. In: O'REILLY, Camille C.: *Language, Ethnicity and the State. Minority Languages in Eastern Europe Post-1989*. Basingstoke, Palgrave 2001, s. 158.

⁷⁵ ŠVEC, L.: c. d., s. 250.

⁷⁶ Tamtéž, s. 252.

2.3 Období perestrojky, následný rozpad SSSR a postoj etnických Rusů

Po smrti L. Brežněva v čele SSSR stanul Michail Sergejevič Gorbačov. M. Gorbačov uznal, že se Sovětský svaz ocitl na pokraji krize a zahájil politiku přestavby sovětské společnosti. Jeho hlavním úmyslem bylo zachovat vedoucí pozici komunistické strany pomocí změny, kterou by měl pevně v rukou. Gorbačovova perestrojka zahájena na konci 80. let spustila v Pobaltí řadu protestů a aktivit proti sovětské okupaci. První občanská iniciativa *Helsinki – 86* vznikla v Lotyšsku.⁷⁷ Lidé masově protestovali proti okupaci ve dnech výročí masových deportací, paktu Molotov-Ribbentrop a při vzpomínkových akcích na Dny nezávislosti. Nastala doba tzv. *zpívající revoluce*, kterou L. Švec označuje jako „*třetí národní obrození*“.⁷⁸ Prostředí navozené Gorbačovovou politikou glasnosti umožnilo rozvoj opozičních hnutí a navozený dialog mezi Západem a SSSR poskytl prostředí pro komunikaci disentu a pobaltských emigrantů. „*V roce 1987 dosahují disidentské aktivity takové intenzity, že lze od tohoto data hovořit již spíše o počátku přechodné fáze k liberalizujícímu a demokratizačnímu procesu počátku 90. let.*“⁷⁹

V Pobaltí se ustavily lidové fronty, jejichž cílem bylo získat suverenitu nad svými republikami v rámci Sovětské federace. Do roku 1989 nabyly lidové fronty politického sebevědomí, aby se jejich cílem stala plná nezávislost na SSSR.⁸⁰ Lidové fronty měly podporu nejen u Estonců, Lotyšů a Litevců, ale i u části ruského obyvatelstva. Dokazují to výsledky voleb v Rize, kde většinu tvořili etničtí Rusové, a přesto zde Lidová fronta ve volbách v roce 1989 získala 61 ze 120 míst v městské radě.⁸¹

⁷⁷ ŠVEC, L.: c. d., s. 256.

⁷⁸ Tamtéž, s. 257.

⁷⁹ POSPÍŠIL, I.: c. d., s. 19.

⁸⁰ SMITH, Graham: *Resurgence of Nationalism*. In: SMITH, Graham (ed.): *The National Self-Determination of Estonia, Latvia and Lithuania*. London, Macmillan Press LTD 1996, s. 132.

⁸¹ ŠVEC, L.: c. d., s. 260.

Lidová Fronta, která vznikla v Lotyšsku roku 1988, podporovala demokratický režim a multikulturní, tolerantní stát. Fronta vystupovala v zájmu menšin, které v Lotyšsku představovali nejen Rusové, ale i Bělorusové, Poláci a Litevci. „*Důraz byl kladen na různorodost jako zdroj kulturního bohatství a také na obyvatele Lotyšska (politický koncept národa) spíše než na lotyšské občany (etnické ustanovení).*“⁸²

Celkový počet ruských přistěhovalců rapidně narostl během let okupace, čímž se přirozeně snížil podíl místních obyvatel. Například v Lotyšsku žilo v roce 1935 8,8 % Rusů, v roce 1959 to již bylo 26,6 % a v roce 1989 narostl podíl ruských obyvatel na 34 %.⁸³ Ruská menšina v Pobaltí byla v podpoře nezávislosti rozdělená. Ruská inteligence a Rusové žijící v pobaltských zemích již před rokem 1940 podporovali lidové fronty, ale druhá část ruské menšiny podporovala neostalinský model. „*Konzervativní komunisté svůj vliv založili převážně na ruský hovořícím obyvatelstvu.*“⁸⁴ Hůře již Rusové pohlíželi na jazykové zákony, které rušily dominantní postavení ruského jazyka, čímž měly napravit asymetrii, která mezi ruštinou a místními jazyky během let okupace vznikla. Například v Estonsku zavedli v roce 1989 jazykový zákon, který znovu stanovil estonštinu jako oficiální jazyk a požadoval, aby estonští úředníci ovládali do čtyř let jak ruštinu, tak i estonštinu.⁸⁵

Oddělení od Sovětského svazu mělo podporu občanů ve všech třech pobaltských státech, což bylo potvrzeno v plebiscitu z roku 1991.⁸⁶ Vznik samostatných pobaltských států měl podporu i u části ruský mluvících obyvatel. Téměř dvě pětiny ruské menšiny podporovaly nezávislost pobaltských republik.⁸⁷

⁸² GRIGORIEVS, A.: c. d., s.124.

⁸³ MONDEN, W. S. Christian – SMITS, Jeroen: *Ethnic Inter-marriage in Times of Social Change: The Case of Latvia*. Demography, 42, 2005, č. 2, s. 325. (www.jstor.org)

⁸⁴ ŠVEC, L.: c. d., s. 260.

⁸⁵ HIDEN, J. – SALMON, P.: c. d., s. 151.

⁸⁶ V Lotyšsku hlasovalo pro nezávislost na SSSR 73 % voličů. Více viz *Latvia*. Legislation online. OSCE ODIHR, <http://www.legislationonline.org/countries/country/19#> (15. 3. 2009) V Estonsku se pro nezávislost vyslovilo 77 % voličů. Více viz *Estonia's return to independence, 1987-1991*. Permanent Representation of Estonia in the Council of Europe. <http://www.ceest.sdv.fr/estonia/history/aid-502> (16. 3. 2009)

⁸⁷ SMITH, G.: c. d., s. 136.

Pobaltské státy dosáhly zrušení monopolu komunistické strany a následně oddělení od SSSR. Důležitým prohlášením bylo, že se pobaltské republiky odvolávají na státoprávní kontinuitu meziválečných republik. Pobaltské země se nepovažovaly za nově vzniklé státy. Naopak se odvolávaly ke státnosti z roku 1920 a prohlašovaly se za znovu obnovené státy z meziválečného období. Léta 1940-1989 byla posuzována jako léta sovětské okupace a toto pojetí obnovených republik ovlivnilo posuzování udělování občanství. Tímto byla všechna sovětská legislativa o občanství a lidských právech posuzována jako nelegální a státy znovu zavedly legislativu z meziválečného období nezávislosti.⁸⁸

Lidovým frontám se podařilo získat nezávislost a Nejvyšší sovět SSSR uznal pobaltské republiky 6. září 1991. Estonsko, Lotyšsko a Litva byly následně přijaty do Organizace spojených národů.⁸⁹ Tímto datem skončila dlouhá sovětská okupace pobaltských zemí, které nyní čekal přechod a konsolidace demokratického systému.

V Lotyšsku se od konce 80. let nachází dvě hlavní štěpné linie. Jednou z nich je štěpná linie nezávislosti (independence cleavage) a druhou etnická cleavage.⁹⁰ Etnická štěpná linie je definována převážně otázkou udělování občanství. Po rozpadu SSSR vznikly dvě názorové skupiny, které rozdílně vnímaly politiku udělování občanství. Existoval názor, že občanství by mělo být uděleno všem lidem žijícím na území Lotyšska. Na druhou stranu pád Sovětského svazu dal vzniknout tendencím, které braly ruskou menšinu jako hrozbu a ve jménu ochrany národa považovaly občanství za exkluzivní záležitost, udělovanou pouze členům národa. Lidová fronta se po roce 1989 postavila na stranu druhého směru, za univerzální občanství. V programu strany

⁸⁸ BRUBAKER, W. R.: *Citizenship Struggles in Soviet Successor States*. s. 278.

⁸⁹ ŠVEC, L.: c. d., s. 270.

⁹⁰ PABRIKS, A. – PURS, A.: *Latvia: the challenge of a change*. In: SMITH, David – PABRIKS Artis – PURS, Aldis – LANE, Thomas: *The Baltic States. Estonia, Latvia and Lithuania*. London, New York, Routledge 2002, s. 72.

mimo jiné stálo: „*Občanství nezávislého Lotyšska bude uděleno všem trvalým obyvatelům Lotyšska, kteří žijí v Lotyšsku alespoň 10 let.*“⁹¹

Jak se pobaltské státy v průběhu 90. let vypořádaly s otázkou občanství? Jaké postavení měla ruská menšina? Problematikou ruské menšiny v 90. letech se budu zabývat v následující kapitole.

⁹¹ SMITH, Graham – AASLAND, Aadne – MOLE, Richard: *Statehood, Ethnic Relations and Citizenship*. In: SMITH, Graham: *The National Self-Determination of Estonia, Latvia and Lithuania*. London, Macmillan Press 1996, s. 185.

3 ZÁKONY O OBČANSTVÍ V ESTONSKU, LOTYŠSKU A LITVĚ PO ROCE 1991. PŘÍPADOVÁ STUDIE LOTYŠSKO

Rozpad Sovětského svazu měl zásadní vliv na život etnických Rusů, kteří se do Pobaltí přistěhovali během let okupace. Sovětští imigranti přišli o občanství SSSR a ocitli se následně v nejisté situaci, protože záleželo na pobaltských státech, jak se s otázkou občanství vypořádají. Vytvoření zákonů o občanství se tak stalo jedním z hlavních úkolů pobaltských politiků. Na výsledné zákony čekali jak Rusové žijící v Pobaltí, tak i Ruská federace a mezinárodní organizace. Pobaltské státy se měly rozhodnout, kdo má právo na automatické udělení občanství a kdo si o občanství bude muset zažádat a splnit naturalizační podmínky, které státy stanoví. W. R. Brubaker k následkům kolapsu SSSR dodává: „*Rozpad proměnil včerejší vnitřní migranty, zabezpečené sovětským občanstvím, v dnešní mezinárodní přistěhovalce, jejichž legitimita je napadena a členství nejisté.*“⁹²

Pobaltské země se po roce 1991 vývojem zákonů o občanství lišily. Estonsko a Lotyšsko si jako mezník udělování občanství zvolily rok 1940. Občanem se stala osoba, která byla držitelem občanství v daných zemích před rokem 1940 nebo jejíž předci byli před rokem 1940 občany Estonska či Lotyšska. Pro tento způsob udělování občanství se politika Estonska a Lotyšska označuje jako „*politika vyloučení*“ (politics of exclusion).⁹³

Litva neměla tak vysoký podíl ruské menšiny v zemi jako Estonsko a Lotyšsko, jak bylo zmíněno v předchozí kapitole. Nebyla poznamenána vysokým přílivem přistěhovalců ze SSSR a otázka ruské menšiny tak nebyla vážným problémem. Ke konci 80. let tvořili Litevci 80 % celkového počtu obyvatel.⁹⁴ Občanství bylo uděleno každému na základě délky pobytu na území Litvy a ne na základě původu. „*Litva si*

⁹² BRUBAKER, W. Rogers: *Citizenship Struggles in Soviet Successor States*. s. 269.

⁹³ SMITH, G. – AASLAND, A. – MOLE, R.: c. d., s. 184.

⁹⁴ CRAITH, Máiread Nic: *Europe and the Politics of Language. Citizens, Migrants and Outsiders*. Palgrave Macmillan 2006, s. 32.

*zvolila nulovou variantu.*⁹⁵ Litevský postoj k udělování občanství bývá označován jako „*politika zařazení*“ (politics of inclusion).⁹⁶

Na základě zákonů o občanství v Lotyšsku a Estonsku neměli imigranti ze SSSR, kteří se přistěhovali po roce 1940, právo na automatické udělení občanství. Měli právo si o občanství zažádat prostřednictvím naturalizace. Občanství tedy nebylo exkluzivní, získat jej mohla osoba, která ovládala jazyk dané země na určité úrovni a byla znalá ústavy a zákona o občanství.⁹⁷ Otázku občanství ruské menšiny v Estonsku a Lotyšsku budu analyzovat v následující části.

3.1 Estonsko a Lotyšsko: politika vyloučení?

Po vzniku nezávislého státu se situace na lotyšské politické scéně změnila. Lidová fronta, která původně obhajovala univerzální občanství, byla vystřídána politickými představiteli, kteří si zvolili nacionální protiruskou rétoriku a původní myšlenka, že občanství získají všichni, kteří v zemi žijí nejméně 10 let, byla zapomenuta. „*Každá politická síla cítila potřebu ujistit voliče, že strana bude následovat tvrdou linii proti sovětským imigrantům, a tak ochraňovat národní nezávislost i lotyšskou kolektivní identitu.*“⁹⁸

Tímto v Lotyšsku i Estonsku vznikly dvě skupiny, *občané* (citizens) a *ne-občané* (non-citizens). Pro ty, kteří neměli nárok na automatické udělení občanství a chtěli o něj zažádat, byly určeny

⁹⁵ HERD, Graeme P.: *Russia's Baltic Policy After the Meltdown*. Security Dialogue, 30, 1999, č. 2, s.199. (<http://sdi.sagepub.com>)

⁹⁶ SMITH, G. – AASLAND, A. – MOLE, R.: c. d., s.183. Ve své práci se dále budu zabývat pouze situací ruské menšiny v Estonsku a Lotyšsku. Litevský zákon o občanství nebyl kritizován ze strany Ruska či samotných menšin a ohledně ruské menšiny v zemi má Litva s Ruskem dobré vztahy. Do roku 1996 bylo v Litvě uděleno občanství 90 % populace. Více o tomto tématu např. LANE, Thomas: *Lithuania: stepping westward*. In: SMITH, David – PABRIKS, Artis – PURS, Aldis – LANE, Thomas: *The Baltic States. Estonia, Latvia and Lithuania*. London, New York, Routledge 2002.

⁹⁷ *Estonia*. Rada Evropy, 31. 5. 2004, http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_co-operation/foreigners_and_citizens/nationality/documents/bulletin/Estonia%20E%202004.pdf. (1. 3. 2009)

⁹⁸ PABRIKS, Artis – PURS, Aldis: *Latvia: the challenge of a change*. In: SMITH, David – PABRIKS, Artis – PURS, Aldis – LANE, Thomas: *The Baltic States. Estonia, Latvia and Lithuania*. London, New York, Routledge 2002, s. 72.

podmínky pro naturalizaci. Podmínky pro naturalizaci má každý demokratický stát a jejich ustanovením má každý člověk šanci stát se občanem daného státu. Podle dělení občanství dle W. R. Brubakera, jež je uvedeno v teoretické části této práce, by lidé, kterým bylo občanství uděleno automaticky, obdrželi občanství tzv. „nabytím“ (attribution), zatímco ostatním, kteří by museli splnit podmínky naturalizace, by občanství bylo uděleno tzv. „získáním“ (acquisition).⁹⁹

V Lotyšsku byl zákon o udělování občanství schválen v roce 1994. Podle zákona museli lidé, kteří o občanství měli zájem, tři roky čekat na naturalizační podmínky bez statusu občana, což znamenalo žít po tuto dobu v zemi bez práv, kterými občan ve státě disponuje. *„Během počátečních let nezávislosti bylo množství práv, jako je svoboda návratu do země, vyhraněných pouze občanům.“*¹⁰⁰

Rusko bylo po roce 1991 nespokojeno se situací ruské menšiny v pobaltských zemích, která se ocitla v pozici „ne-občanů“. Obvinilo Estonsko a Lotyšsko z porušování práv ruské menšiny a nařklo Lotyšsko, že v roce 1991 rozdělilo zemi na obyvatele první a druhé třídy.¹⁰¹ Odchod ruského vojska z Pobaltí podmínilo zavedením zákona o občanství, který by vyhovoval mezinárodním standardům. Boris Jelcin prohlásil v dubnu 1993 ve Vancouveru: *„Odchod vojenských jednotek bude odložen, dokud tyto země nepřestanou perzekuovat menšiny.“*¹⁰²

Zákon o občanství přijalo Estonsko v roce 1992. Lidé, kteří zažádali o estonské občanství, museli splnit jazykové předpoklady a požadavek dvouletého pobytu po 30. březnu 1990 s následující roční čekací lhůtou na přijetí žádosti.¹⁰³ Etničtí Rusové bez občanství neměli právo volit v národních volbách a nemohli vstoupit do žádné politické strany.¹⁰⁴

⁹⁹ BRUBAKER, W. R.: *Citizenship and Naturalization: Policies and Politics*. s. 101-114.

¹⁰⁰ PABRIKS, A. – PURS, A.: c. d., s. 73.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 78.

¹⁰² SMITH, G. – AASLAND, A. – MOLE, R.: c. d., s. 187.

¹⁰³ SMITH, David J.: *Estonia: independence and European integration*. In: SMITH, David – PABRIKS, Artis – PURS, Aldis – LANE, Thomas: *The Baltic States. Estonia, Latvia and Lithuania*. London, New York, Routledge 2002, s. 72.

¹⁰⁴ CRAITH, M. N.: c. d., s. 32-33.

Estonsko reagovalo na kritiku ze strany Konference pro bezpečnost a spolupráci v Evropě (KBSE) dodatkem k zákonu o přistěhovalcích z července 1993. V tomto dodatku se Estonsko zavázalo o jeden rok prodloužit konečný termín pro žádosti o trvalý pobyt lidem, kteří se ocitli bez občanství.¹⁰⁵ Rada Evropy označila estonský zákon o občanství za liberální. V obsahu zprávy, která byla vypracována před přistoupením Estonska do Rady Evropy, je mimo jiné vylíčen vztah Estonska k menšinám a dodržování lidských práv: „V místních volbách, které byly uspořádány v tomto roce, měli lidé bez občanství jak aktivní, tak pasivní volební právo. Starosta Narvy je členem ruské menšiny.“¹⁰⁶

Lotyšsko bylo poslední pobaltskou zemí, která přijala zákon o občanství a podmínky naturalizace. Lotyšský zákon, schválený roku 1994, je považován za nejstriktnější, jelikož určoval kvóty, které dělily žadatele do dvou skupin podle věku a statusu. Kvóty byly považovány za diskriminující, protože uchazeči nebyli posuzováni jako jednotlivci, nýbrž jako skupina. Kolektivní princip se vztahoval na všechny žadatele.¹⁰⁷ Dále kvóty určovaly přibližný počet žadatelů za rok, jimž mohlo být uděleno občanství. Odhadem mělo být za rok poskytnuto občanství prostřednictvím naturalizace 700 000 lidem.¹⁰⁸ Ne-občané nad 16 let mohli zažádat o cestovní pas určený pro osoby bez občanství, se kterým měli povoleno zemi opustit a opět se navrátit.¹⁰⁹

Lotyšsko tímto způsobem reagovalo na situaci, kdy se ve svém státě Lotyši stali po dlouhé době dominantní skupinou. Vláda měla

¹⁰⁵ Annual Report 1994. CSCE, http://www.osce.org/publications/sg/1994/11/14119_287_en.pdf (5. 3. 2009)

¹⁰⁶ Opinion on the application of the Republic of Estonia for membership of the Council of Europe. Parliamentary Assembly, Council of Europe, 5. 5. 1993, <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/WorkingDocs/Doc93/EDOC6824.htm> (4. 2. 2009)

¹⁰⁷ PABRIKS, A. – PURS, A.: c. d., s. 73.

¹⁰⁸ Human Rights Watch World Report 1994 – Latvia. 1. 1. 1994, <http://www.unhcr.org/refworld/publisher,HRW,,LVA,467fca8f2,0.html> (5. 3. 2009)

¹⁰⁹ SERGOUNIN, Alexandr: *The Russian Dimension*. In: MOURITZEN, Hans: *Bordering Russia: Theory and Prospects for Europe's Baltic Rim*. Aldershot, Ashgate 1998, s. 41.

obavy poskytnout ruské menšině plná politická a občanská práva, protože měla strach o zachování národní identity a kultury. Lotyši se obávali o svoji pozici kvůli rozměru ruské menšiny, která velikostí ohrožovala dominantní postavení místního obyvatelstva. Eric Rudenshiold krátce po obnovení nezávislosti o Lotyšsku napsal: „Pravděpodobně nikde není tak velký potenciál pro etnický spor jako v této republice, kde je populace prakticky rozdělena napůl, mezi etnické Lotyše a ostatní obyvatele“.¹¹⁰ Artis Pabriks a Aldis Purs považují historické události za hlavní důvod pro rozhodnutí lotyšské vlády o udělení občanství a k rozdělení obyvatel na dvě skupiny dodávají: „Původ tohoto rozdělení (na občany a osoby bez občanství, pozn. autora) sahá zpět do období sovětské okupace, kdy sovětské imigranti byli částečnou příčinou nespravedlností spáchaných jejich státem.“¹¹¹

Návrh na pozměnění lotyšského zákona o občanství přišel v roce 1998 na doporučení KBSE a EU. Dodatky k zákonu byly 53 % hlasů následně schváleny v referendu, které se konalo ve stejném roce.¹¹² Pozměněný zákon zpřístupnil podmínky naturalizace více lidem, jelikož rušil kvóty pro udělení občanství. Dále řešil status dětí, které se narodily v Lotyšsku po roce 1991 „ne-občanům“. Rodiče, kteří měli trvalý pobyt v zemi, mohli podat žádost o občanství pro své potomky.¹¹³

Pobaltí bylo po 50 let okupováno Sovětským svazem. Hlavním argumentem pobaltských vlád při nastolení zákonů bylo ohrožení národní identity a kultury národa ze strany bývalé okupující moci. V tomto bodě se dostáváme k ověřování hypotézy, na niž je práce postavena. Pobaltská kultura a jazyk byly po dobu okupace vtlačeny do pozadí a zákony o občanství a určení místních jazyků jako jediných oficiálních měly sloužit k vyzdvižení místní kultury a titulárního jazyka.

¹¹⁰ RUDENSHIOLD, Eric: *Ethnic Dimensions in Contemporary Latvian Politics: Focusing Forces for Change*. Soviet Studies, 44, 1992, č. 4, s. 609. (www.jstor.org)

¹¹¹ PABRIKS, A. – PURS, A.: c. d., s. 78.

¹¹² Tamtéž.

¹¹³ *Citizenship Law 1998*. Translation and Terminology Centre, 1999, <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/untc/unpan018407.pdf> (6. 3. 2009)

Jak k problému poznamenává Alexandr Sergounin: „*Rusové mají velmi omezenou znalost pobaltských jazyků, historie a kultury, a jsou vnímáni jako hrozba národním kulturám.*“¹¹⁴

Sovětští imigranti neměli podle lotyšských vládních představitelů právo na automatické udělení občanství, jelikož se nastěhovali v době sovětské okupace. Rozhodnutí o udělování občanství z roku 1991 zklamalo a rozhořčilo hlavně ty členy ruské menšiny, kteří pobaltskou nezávislost podporovali a bojovali za ni. „*Demokratické ruské skupiny, které podporovaly Lidovou frontu v její snaze o dosažení nezávislosti, se cítily zavrženě a vzrůstala jejich kritika národní vlády a politického režimu, který nastolila.*“¹¹⁵

Situaci ruské menšiny a dopady zákona o občanství na společnost se budu zabývat v následující části v případové studii Lotyšska.

3.2 Případová studie Lotyšsko

Lotyšsko je od roku 1991 kvůli vysokému počtu členů ruské menšiny držících status „ne-občanů“ a přísnému zákonu o občanství intenzivně sledováno mnoha mezinárodními organizacemi. Mezi nimi byly OSN, Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě (OBSE) a Rada Evropy. V roce 1998 navštívil Lotyšsko Vysoký komisař pro národnostní menšiny OBSE Max van der Stoel, který opakovaně doporučoval Lotyšsku liberalizaci zákona o občanství v případě dětí narozených po roce 1991 „ne-občanům“.¹¹⁶ Nátlak mezinárodních organizací je v případě Lotyšska považován za velmi vlivný. Lotyšský zákon byl roku 1998 na základě doporučení mezinárodních organizací liberalizován, což zvýšilo zájem o naturalizaci. Lotyšský premiér Valdis Birkavs se vyjádřil k zákonu o občanství a jeho možným důsledkům pro Lotyšsko: „*Nedovolme tomuto zákonu, aby bránil naší cestě do Evropy, jediného*

¹¹⁴ SERGOUNIN, A.: c. d., s. 39.

¹¹⁵ GRIGORIEVS, A.: c. d., s. 126.

¹¹⁶ High Commissioner on National Minorities press statement on Latvia. OSCE, 16. 7. 1998, <http://www.osce.org/item/15414.html> (6. 3. 2009)

*místa, kde Lotyšsko může přežít.*¹¹⁷ Liberalizaci zákona o občanství můžeme považovat za počátek zlepšování vztahů mezi Lotyši a bývalými imigranty ze SSSR, jelikož lotyšský Výbor pro naturalizaci zaznamenal od roku 1998 zvýšený zájem o udělení občanství. „Celkem 2 440 žádostí o naturalizaci bylo přijato v listopadu 2004, což je nejvyšší počet žádostí během jednoho měsíce v historii Výboru pro naturalizaci.“¹¹⁸

Od roku 1995, kdy byly známy podmínky udělení občanství, přijal k 1. 12. 2008 Výbor pro naturalizaci celkem 127 851 žádostí o naturalizaci a 130 964 žádostí bylo přijato.¹¹⁹ Podle lotyšského ministerstva zahraničí žije v současnosti v Lotyšsku 2 309 339 obyvatel, z toho 58,7 % Lotyšů, 28,8 % Rusů, 3,9 % Bělorusů, 2,6 % Ukrajinců, 2,5 % Poláků a 1,4 % Litevců.¹²⁰ V zemi žije 664 092 etnických Rusů. Z tohoto počtu získalo občanství 330 201 lidí, přičemž 314 178 členů ruské menšiny žije v Lotyšsku se statutem „ne-občan“.¹²¹

Jak vidíme, i přesto, že v roce 2004 byl zaznamenán vysoký nárůst zájmu o lotyšské občanství, téměř polovina členů ruské menšiny stále žije v Lotyšsku bez občanství. Proč velká část etnických Rusů stále nepodstoupila proces naturalizace?

3.2.1 Jazykové požadavky a psychologický faktor jako překážka při podání žádosti o občanství

Podmínky pro získání občanství v Lotyšsku zahrnují podmínku pětiletého trvalého pobytu v Lotyšsku, legální zdroj příjmu, přísahu věrnosti Lotyšské republice, státní poplatek, základní znalost historie

¹¹⁷ BIRKAŠVS, Valdis citováno dle BARRINGTON, L.: c. d., s. 754.

¹¹⁸ *Citizenship in Latvia*. Ministry of Foreign Affairs of Republic of Latvia, 23. 6. 2008, <http://www.am.gov.lv/en/policy/4641/4642/4651/> (5. 3. 2009)

¹¹⁹ Číslo zahrnuje i 13 740 dětí, kterým bylo uděleno občanství společně s rodiči. Více viz *The News of the Naturalization Board*. č. 84, 15. 1.-15. 2. 2009, http://www.np.gov.lv/en/faili_en/January_February.2009.pdf (6. 3. 2009)

¹²⁰ MUIZNIEKS, Nils: *Russians in Latvia - History, Current Status and Prospects*. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Latvia, 8. 11. 2004, <http://www.am.gov.lv/en/policy/4641/4642/Muznieks/> (6. 3. 2009)

¹²¹ Dalších 19 713 Rusů je považováno za „zahraniční občany“ (foreign citizens). Více viz například MUIZNIEKS, Nils: c. d.

Lotyšska, znalost lotyštiny, lotyšské ústavy a národní hymny.¹²² Průzkumy dokazují, že největší překážkou pro Rusy, aby požádali o lotyšské občanství, je znalost lotyšského jazyka. „*Pouze 10 % lidí bez občanství ve věkové skupině 13-20 let považuje svoji úroveň lotyštiny za dostatečnou.*“¹²³

Skutečnost, že většina ruské populace neovládá lotyštinu, se místní vláda rozhodla řešit zavedením jazykových kurzů, které by pomohly zájemcům překonat jazykové překážky a splnit podmínky naturalizace. V roce 1995 byl založen Národní program pro školení lotyšského jazyka. Program byl navržen za asistence Rozvojového programu OSN, Rady Evropy a OBSE.¹²⁴ Národní program pro školení lotyšského jazyka používá inovativní metody a materiály k výuce a snaží se přiblížit rusky a lotyšsky mluvící obyvatelé. Pořádá například dvojjazyčné tábory, které mají vliv na odstranění etnických předsudků mezi občany a ne-občany.¹²⁵ Odhaduje se, že od roku 1995 se kurzů účastnilo asi 24 000 lidí.¹²⁶

Problémem zůstává situace starších lidí, kteří nejsou schopni se lotyštinu naučit. Podle zákona lidé nad 60 let musí projít pouze ústní, a ne písemnou zkouškou, ale naučení jazyka v pokročilejším věku je pro mnohé komplikované. Například Tatjana Zdanoka, ruská poslankyně za Lotyšsko v Evropském parlamentu, si stěžovala na situaci starších lidí. „*Mé matce je 83 let a špatně vidí. Samozřejmě není schopná projít jakoukoli zkouškou.*“¹²⁷

¹²² *Citizenship Law 1998*. Translation and Terminology Centre, 1999, <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/untc/unpan018407.pdf>. (5. 3. 2009). Poplatek za žádost o občanství činí 20 Ls, což je v přepočtu 752 Kč. Chudí lidé, sirotci, postižení lidé a lidé žijící v institucích sociální péče jsou od placení osvobozeni. Více viz *Citizenship*. Naturalization Board, <http://www.np.gov.lv/index.php?id=468&top=468>

¹²³ DOBSON, John: c. d., s. 168.

¹²⁴ CRAITH, M. N.: c. d., s. 33.

¹²⁵ HOGAN-BRUN, G.: c. d., s. 129.

¹²⁶ HANSSON, Ulf: *The Latvian Language Legislation and the Involvement of the OSCE-HCNM: The Developments 2000-2002*. The Global Review of Ethnopolitics, 2, 2002, č. 1, s.17. (<http://www.ethnopolitics.org>)

¹²⁷ ROXBURGH, Angus: *Citizenship rows divide Latvia*. BBC News, 25. 3. 2005. (<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4371345.stm>) (2. 2. 2009)

Sčítání obyvatel roku 1989 odhalilo, že zatímco 82 % populace ovládá ruštinu, pouze 62 % mluví plyně lotyšsky a pouze 23 % lidí jiné národnosti než lotyšské se dorozumí lotyšsky.¹²⁸ Aby vláda změnila postavení lotyštiny a ovlivnila jazykovou asymetrii ve prospěch titulárního jazyka, byla roku 1998 lotyština prohlášena za jediný oficiální jazyk, který měl být používán ve státní sféře a v soudnictví, ale také v soukromém sektoru.¹²⁹ Vláda tímto krokem chtěla chránit národní jazyk, aby se mohl opět stát dominantním jazykem ve společnosti. Jazykový zákon měl podpořit národnostní menšiny v integraci do společnosti naučením oficiálního jazyka. Ostatní jazyky kromě lotyštiny a latgalštiny byly považovány za cizí jazyky.¹³⁰

Jazykový zákon byl ostře kritizován mezinárodními organizacemi, které považovaly povinné užívání lotyštiny v soukromém sektoru za neadekvátní. Mezi nimi byla EU, která označila jazykový zákon za nejasný. „Zákon udává povinné používání státního jazyka jako pravidlo a ne jako výjimku.“¹³¹ Na doporučení mezinárodních organizací došlo k vypuštění kontroverzních klauzulí v zákonu. Pozměněný zákon dával povinnost užívat lotyštinu ve státním sektoru, ale v soukromém sektoru došlo ke zmírnění zákona.¹³²

Ruština byla po 50 let dominantním jazykem a z psychologického hlediska se Rusové těžko smiřují se situací, kdy je s nimi zacházeno jako s menšinou, mají žádat o lotyšské občanství a skládat zkoušku z lotyštiny, kterou se po dlouhou dobu učit nemuseli. Rusové považují žádost o občanství ve státě, kde žijí od doby okupace, za ponižující a tento faktor může být dalším důvodem, proč se lidé nechtějí učit

¹²⁸ DOBSON, J.: c. d., s. 167.

¹²⁹ JEMBERGAS, Sanita – RAUDSEPA, Pauls - SLOGA, Gunta: *VVF: Prezidentes Vairas Vīķes-Freibergas politiskā biogrāfija*. Rīga, Dienas Grāmata 2008, s. 88.

¹³⁰ *Official Language Law 1999*. Translation and Terminology Centre 2000, <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/UNTC/UNPAN018409.pdf> (3. 2. 2009)

¹³¹ *1999 Regular report from the Commission on Latvia's Progress towards Accession*. 13. 10. 1999. European Commission. http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/1999/latvia_en.pdf (3. 2. 2009)

¹³² JEMBERGA, S. - RAUDSEPA, P. - SLOGA, G: c. d., s. 91.

oficiálnímu jazyku. Bývala občanka Sovětského svazu uvedla pro BBC: *"Byla jsem občankou SSSR. Připravili mě o mé občanství a já teď o něj musím žádat. Neudělám to!"*¹³³ Dalším důvodem mladých mužů, proč nezažádat o občanství, je vyhnutí se povinné vojenské službě.¹³⁴

Rusové, kteří nechtějí požádat o lotyšské občanství, mají status „ne-občan“. Situaci a právy „ne-občanů“ se budu zabývat v následující části.

3.2.2 Postoj a situace ruské menšiny v Lotyšsku

Podle ruského zákona o občanství mohli lidé, kteří žili na bývalém teritoriu SSSR, a lidé, kteří přišli na území Ruské federace po roce 1992, zažádat do roku 1995 o ruské občanství. Pokud by zažádali později, byli by vnímáni jako ostatní žadatelé o občanství.¹³⁵ To znamená, že etničtí Rusové, kteří neobdrželi automatické občanství na pobaltském území, mohli do roku 1995 zažádat o občanství ruské. Zájem o něj nebyl vysoký. Podle průzkumu, 2/3 Rusů zamýšlely zůstat v Lotyšsku, zatímco 1/5 preferovala život v Rusku.¹³⁶

Lotyšské obyvatele bychom mohli rozdělit do dvou skupin. Do první skupiny patří Lotyši a etničtí Rusové, kteří žili v Lotyšsku již před rokem 1940 a získali automaticky lotyšské občanství a do druhé skupiny členové ruské menšiny, kteří občanství mohli získat procesem naturalizace, ale dokud si o občanství nezažádali, měli status „ne-občanů“. Lotyšská společnost byla od obdržení nezávislosti heterogenní a neexistoval zde jeden politický národ. Mark A. Jubulis neexistenci jednoho politického národa označil jako podstatný důvod, proč Lotyšsko nezvolilo nulovou alternativu udělování občanství všem obyvatelům.

Kritikové lotyšského selhání při udělování univerzálního občanství a následování občanské cesty k národnosti často chybují, když si neuvědomují, že „občanský národ“,

¹³³ ROXBURGH, A.: c. d.

¹³⁴ MORRIS, Helen M.: *EU enlargement and Latvian Citizenship policy*. Journal of Ethnopolitics and Minority Issues in Europe. 1/2003, s. 17.

(http://www.ecmi.de/jemie/download/Focus1-2003_Morris.pdf)

¹³⁵ BARRINGTON, Lowell: c. d., s. 740.

¹³⁶ SMITH, G. – AASLAND, A. – MOLE, R.: c. d., s. 199.

ve formě lidí, kteří jsou sjednoceni podobnými historickými vzpomínkami a oddaností ke stejnému státu jako prvořadému zdroji politické věrnosti, jednoduše v roce 1991 neexistoval.¹³⁷

Etničtí Rusové žijící v Lotyšsku měli zájem o lotyšské občanství, ale kromě jazykových bariér viděli jako problém označit v testu z historie při procesu naturalizace, že období 1940-1991 bylo období sovětské okupace a následně vyslovit věrnost Lotyšské republice.¹³⁸ Více než polovina ruské menšiny nyní zůstává v Lotyšsku bez občanství. Jaký postoj a práva mají ruští „ne-občané“?

Rusům jsou udělena práva menšin, ke kterým patří právo na jejich vlastní jazyk, školu, noviny, přístup k televizním programům v jejich jazyce, a kulturní sdružování.¹³⁹ V roce 1998 byl vytvořen Zákon o školství. Tento zákon zajišťuje dvojjazyčné osnovy, které zaručují jak výuku v mateřském jazyce menšin, nutnou k uchování jejich kulturního dědictví, tak i výuku v lotyštině, která by podpořila sociální integraci menšin.¹⁴⁰ Střední školství je vedeno v osmi jazycích národnostních menšin, mezi nimiž je i ruština, ale státem financované univerzity jsou vedeny pouze v lotyštině. Ve školním roce 2007/2008 používalo 141 škol ruštinu jako hlavní jazyk, ale řídilo se přitom dvojjazyčnými osnovami, které zajišťují, aby některé předměty byly vedeny v lotyštině. Dalších 88 škol je vedeno jak v lotyštině, tak i v ruštině.¹⁴¹ Pokud rodiče chtějí, aby jejich děti studovaly na státní univerzitě, podporují je v učení lotyštiny, jelikož na univerzitách se smí vyučovat pouze v lotyštině či oficiálních jazycích EU.¹⁴² Rusové mají právo na vzdělávání ve svém jazyce, současný zákon je ale současně podporuje v učení lotyštiny,

¹³⁷ JUBULIS, M. A.: c. d., s. 154.

¹³⁸ BILEFSKI, Dan: *Efforts to integrate Russians in Latvia stoke tensions*. The International Herald Tribune, 15. 11. 2006.
(<http://www.iht.com/articles/2006/11/15/news/latvia.php>) (7. 3. 2009)

¹³⁹ SMITH, G. – AASLAND, A. – MOLE, R.: c. d, s. 192.

¹⁴⁰ *Minority Education in Latvia*. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Latvia, 23. 6. 2008,
<http://www.mfa.gov.lv/en/policy/4641/4642/4643/> (7. 3. 2009)

¹⁴¹ Tamtéž.

¹⁴² *Russian banned in Latvian Universities*. Russia-InfoCentre, 23. 6. 2008.
(<http://www.russia-ic.com/news/show/6575/>) (9. 3. 2009)

aby měli větší šanci se integrovat do společnosti a získat práci např. ve státních institucích či studovat na státní univerzitě, kde je znalost lotyštiny podmínkou.

Lotyšsko neratifikovalo Evropskou chartu pro regionální jazyky a jazyky menšin, která vstoupila v platnost na popud Rady Evropy v roce 1998.¹⁴³ Roku 2004 bylo ale přijato do EU, čímž bylo potvrzeno, že splňuje Kodaňská kritéria, která mimo jiné podmiňují vstup do EU dodržováním lidských práv a práv menšin.¹⁴⁴

V Lotyšsku žije celkem 1 418 445 obyvatel ve věku, kdy jsou oprávněni volit, ale v roce 2006 bylo celkem 352 997 lidem odepřeno volební právo.¹⁴⁵ Jak je zmíněno v teoretické části, podle A. Grigorievse může být velikost menšiny považována za hrozbu stability státu a politické elity ji někdy označují jako pátou kolonu. Političtí představitelé mohou tuto skupinu zbavit volebního práva, čímž zabraňují, aby měla vliv na politické dění v zemi. Počet účastníků v demokratickém procesu je následně velmi zúžen.¹⁴⁶

Zbavení volebního práva velkého počtu obyvatel prohlubuje demokratický deficit v zemi a snižuje zájem lidí o politické dění. Podle Světové banky je v Lotyšsku hlavním postsovětským problémem nízký zájem o politiku a neznalost občanských svobod a práv.¹⁴⁷ Lotyšsko je tak příkladem země, kde podle W. Kymlicky a W. Normana neuznání občanských práv může vést k odcizení lidí vůči státu a jejich pasivnímu přístupu k politickému dění v zemi.¹⁴⁸

¹⁴³ *European Charter for Regional or Minority Languages*. Seznam signatářů, Rada Evropy, <http://conventions.coe.int/treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=148&CM=&DF=&CL=ENG> (15. 3. 2009)

¹⁴⁴ *Accession criteria - Copenhagen criteria*. Europa Glossary, http://europa.eu/scadplus/glossary/accession_criteria_copenhagen_en.htm (27. 1. 2009)

¹⁴⁵ *Lack of implementation of recommendations concerning voting rights in local elections for non-citizens of Latvia*. The Greens, The European Free Alliance, 11. 12. 2008, http://www.pctvl.lv/?lang=en&mode=main&submode=&page_id=298 (5. 3. 2009)

¹⁴⁶ GRIGORIEVS, A.: c. d., s. 122.

¹⁴⁷ PABRIKS, A. – PURS, A.: c. d., s. 81.

¹⁴⁸ KYMLICKA, W. – NORMAN, W.: c. d., s. 5.

Pokud chce Lotyšsko upevnit demokracii v zemi a zmírnit etnické napětí a nedůvěru lidí ve vládu, musí dále směřovat k integraci společnosti a snižování počtu lidí bez občanství, kteří se nemohou účastnit voleb. A. Pabriks a A. Purs se domnívají, že „úspěšná společenská integrace různých etnických skupin v Lotyšsku je možná pouze, pokud demokratizace a liberalizace země pokračuje rychlým tempem.“¹⁴⁹ Dostáváme se zde k teorii J. Preece, která prohlašuje, že integrace menšin do společnosti a uznání jejich postavení a práv přispěje ke stabilitě státu a upevní postavení autorit v zemi.¹⁵⁰

Lidé bez občanství mohou v Lotyšsku vstoupit do politické strany pod podmínkou, že polovina členů dané strany má lotyšské občanství.¹⁵¹ Informace o volbách do parlamentu v roce 2006 byly na doporučení OBSE jak v lotyštině, tak v ruštině, vzhledem k tomu, že 892 400 lidí udalo při posledním sčítání obyvatel jako hlavní jazyk ruštinu.¹⁵² Ruská menšina je v lotyšském parlamentu zastoupena stranou Harmonický střed, která obsadila ve stočlenném parlamentu celkem 17 křesel.¹⁵³ Politická reprezentace ruské menšiny v Lotyšsku je pozitivním jevem, který do budoucna může vést k vylepšení vztahů mezi státem a ruskou menšinou, jež přestane být hrozbou pro společnost a začne být aktivním účastníkem demokratického procesu.

Lotyšsko je zemí s početnou ruskou menšinou, ve které má stále polovina členů status „ne-občan“. Vyloučením mnoha etnických Rusů z politického života si Lotyšsko komplikuje své postavení mezi západními demokratickými státy. Situace v zemi se nicméně zlepšuje a počet naturalizovaných Rusů se pomalu zvyšuje. Mladší generace Rusů se již domluví lotyšsky, což mladým lidem může pomoci splnit jazykové požadavky pro zaměstnání ve státní správě, studium na státní

¹⁴⁹ PABRIKS, A. – PURS, A.: c. d., s. 81.

¹⁵⁰ PREECE, J.: c. d., s. 175.

¹⁵¹ *Parliamentary Elections in Republic of Latvia 2006*. OSCE/ODIHR Limited Election Observation Mission Final Report. Varšava, 8. 2. 2007, http://www.osce.org/documents/odihr/2007/02/23213_en.pdf (10. 3. 2009)

¹⁵² Tamtéž.

¹⁵³ *Kopējie rezultāti (Výsledky voleb)*. Saeima Latvijas Republikas, <http://www.cvk.lv/cgi-bin/wdbcgiw/base/saeima9.GalRezS9.vis> (8. 3. 2009)

univerzitě a celkově se integrovat do společnosti, v níž žijí. V budoucnu se tak může Lotyšsko zařadit mezi státy, které se vypořádaly s otázkou početné menšiny v zemi zapojením jejích členů do společnosti a politického procesu.

ZÁVĚR

Pobaltské státy – Estonsko, Lotyšsko a Litva – obnovily svoji nezávislost roku 1991. Po téměř 50 let bylo Pobaltí okupováno Sovětským svazem, po jehož rozpadu zůstala hlavně v Estonsku a Lotyšsku početná ruská menšina. Kolapsem SSSR zaniklo i sovětské občanství, které lidé v Sovětském svazu měli. První možností etnických Rusů v pobaltských zemích bylo zažádat si o občanství Ruské federace, která jim to zákonem umožňovala. Druhou variantou bylo vyčkat na rozhodnutí pobaltských vlád, které měly za úkol sestavit zákony o občanství a podmínky, za jakých může osoba o občanství zažádat. Většina etnických Rusů si zvolila druhou možnost. Cílem mé práce bylo zhodnotit vývoj zákonů o občanství v Pobaltí, příčiny, které vzniku dvou různých modelů o udělování občanství předcházely, a důsledky, které tyto zákony vyvolaly v 90. letech. Současnou situaci Rusů jsem blíže studovala na případu Lotyšska.

Dnešní pobaltské státy jsou založeny na právní kontinuitě prvních republik. Pobaltské země si poprvé vybojovaly svoji nezávislost v roce 1920. Rusko tehdy uznalo Estonsko, Lotyšsko a Litvu *de iure* a v mírových smlouvách se všemi zeměmi se zřeklo práva na pobaltské území. Začalo tak období samostatnosti, které bylo násilně ukončeno v roce 1940.

Vypuknutí druhé světové války znamenalo konec nezávislosti pobaltských zemí. Ruská vojska násilně obsadila Pobaltí a zůstala zde dalších téměř 50 let. Období ruské okupace bylo charakterizováno sovětizací společnosti a stalinskými represemi, které způsobily mnoho obětí. Estonsko a Lotyšsko byly intenzivně industrializovány, což mělo za následek vysoký příliv sovětských imigrantů. Období okupace tak s sebou přineslo výraznou změnu ve složení obyvatelstva. Podíl místních obyvatel na celkové populaci se rapidně snižoval. Ke konci 80. let počet Lotyšů klesl až na polovinu počtu obyvatel. Tato skutečnost vedla k obavám obou národů, že se Estonci a Lotyši stanou ve svých zemích menšinami. Litva byla industrializovaná později a

nezaznamenala velký příchod sovětských přistěhovalců. Počet etnických Rusů v nejjihnější pobaltské zemi byl podstatně menší, což v roce 1991 ovlivnilo přístup Litevců k vytváření zákona o občanství, který se od dvou severních sousedů lišil.

Po získání nezávislosti v roce 1991 a rozpadu SSSR všechny tři pobaltské země obnovily právní kontinuitu meziválečných republik, ačkoli Estonsko s Lotyšskem na jedné a Litva na druhé straně pojímaly tuto právní kontinuitu odlišně. První skupina považovala právní návaznost za přímou a nepřizpůsobila ji novým podmínkám. Estonské a lotyšské občanství obdržely pouze osoby, které jej vlastnily i před rokem 1940 a jejich potomci. Naproti tomu Litva přizpůsobila právní kontinuitu nové situaci a občanství udělila jak těm, kteří jím disponovali před rokem 1940, tak všem ostatním, kteří měli trvalý pobyt v Litvě a občanství deklarovali do listopadu 1993. Litva tak neměla na rozdíl od Estonska a Lotyšska konfliktní vztahy s Ruskem ohledně ruské menšiny.

Lotyšsko bylo ze strany mezinárodních organizací a Ruska nejvíce kritizováno za pozdní vytvoření zákona o občanství a za přísné podmínky naturalizace, které zákon určoval. V Lotyšsku se nacházela, a dodnes nachází, nejpočetnější ruská menšina. V práci byla prokázána hypotéza, že tvorba lotyšské politiky v oblasti udělování občanství je ovlivněna obavami z ohrožení ze strany Ruska a ruské menšiny jako jeho páté kolony. Ruština byla během let sovětské okupace dominantním jazykem a počet sovětských imigrantů se ke konci 80. let téměř rovnal počtu rodilých Lotyšů. Snaha o navrácení převládajícího postavení titulárního jazyka i národa vedla Lotyše k zavedení podmínek naturalizace, které byly kritizovány jak Ruskem, tak mezinárodním společenstvím. Žadatelé o občanství museli plyně hovořit lotyšsky a ovládat historii země, což znamenalo uznat léta 1940-1991 jako léta okupace. Mnozí etničtí Rusové se odmítali o občanství ucházet, jelikož považovali za ponižující skládat zkoušku z lotyštiny a žádat o občanství v zemi, kde žili po několik desítek let a kde s nimi po dlouhou dobu bylo

zacházeno jako s dominantní skupinou. Tito lidé mají v Lotyšsku statut „ne-občana“, člověka bez politických práv.

Podmínky naturalizace si ukládá každá země podle svého uvážení. Lotyšsko zvolilo cestu k navrácení dominantní pozice původním obyvatelům, jejichž jazyk i postavení byly po dobu okupace v pozadí. V Lotyšsku žije 30% ruská menšina a pro stát není lehké najít rovnováhu mezi etnicitou a demokracií, pokud se cítí ohrožen ze strany početné ruské menšiny, kterou považuje za pátou kolonu Ruska. Lotyšsko prodělalo trauma, jež trvalo desítky let, ale nyní se ocitlo v pozici, kdy je opět suverénní zemí, jež se stala členem NATO a EU, a své postavení v demokratickém světě by upevnilo vyřešením problému s početnou ruskou menšinou, která má status „ne-občan“.

Ačkoli již polovina etnických Rusů podstoupila proces naturalizace, přibližně 400 000 o ni buď nezažádala, nebo na ni stále čeká. Překážkou ke snižování počtu „ne-občanů“ je za prvé psychologický efekt, který poznamenal původně dominantní etnické Rusy, již v podstatě přes noc ztratili svůj status a těžko si zvykají na situaci, kdy se ocitli v pozici menšiny a mají se učit jazyk, který předtím ke komunikaci nepotřebovali. Žádat o občanství jim připadá hanlivé a svůj postoj stvrzují tím, že procesem naturalizace projít nechtějí. Tento přístup ale nepomáhá Lotyšům zbavit se pocitu ohrožení své pozice ve společnosti, kultury a národního jazyka. Za druhé, lotyšská vláda stále nepřišla na způsob, jak tyto „ne-občany“ přesvědčit o výhodách a pozitivích lotyšského občanství. Pro stát je jistě přínosnější, pokud se menšina cítí jako součást společnosti a jako taková je účastníkem politického dění.

Postupné snížení počtu „ne-občanů“ na minimum poskytne lotyšské vládě větší legitimitu a stabilitu. Aktivního volebního práva by nebyla zbavena početná část obyvatelstva jako dosud a demokratický deficit by se snížil stejně jako pocit odcizení od státu. V současnosti je ruská menšina zastoupena v lotyšském parlamentu 17 křesly, což je dobrým znamením do budoucna. Pro Lotyšsko je přínosnější nepovažovat ruskou menšinu za nepřítele, ale naopak snažit se ji

zapojit do společnosti a vytvořit z ní tak rovnocenného partnera v politickém procesu. Pokud by se ruská menšina cítila jako součást společnosti, ve které by byla v pozici rovnoprávných občanů, přistupovala by jinak k Lotyšsku jako státu, jehož by byla členem.

Najít rovnováhu mezi etnicitou a demokracií není pro stát jednoduché. Cesta Lotyšska ke splnění tohoto záměru by si zasloužila bližší pozornost při dalším studiu.

4 PRAMENY A LITERATURA

Prameny

16010. *Nabývání státního občanství – naturalizace*. 12. 3. 2002, <http://www.epravo.cz/top/clanky/nabyvani-statniho-obcanstvi-naturalizace-16010.html> (15. 3. 2009)

1999 *Regular report from the Commission on Latvia´s Progress towards Accession*. 13. 10. 1999. European Commission, http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/1999/latvia_en.pdf (3. 2. 2009)

Accession criteria - Copenhagen criteria. Europa Glossary, http://europa.eu/scadplus/glossary/accession_criteria_copenhagen_en.htm (27. 1. 2009)

Annual Report 1994. CSCE, http://www.osce.org/publications/sg/1994/11/14119_287_en.pdf (5. 3. 2009)

BALANDINA, Julia: *The problems of becoming a natural born Latvian*. The Baltic Times, 10. 11. 2004, <http://www.baltictimes.com/news/articles/11328/>. (4. 3. 2009)

BILEFSKI, Dan: *Efforts to integrate Russians in Latvia stoke tensions*. The International Herald Tribune, 15. 11. 2006, (<http://www.ihf.com/articles/2006/11/15/news/latvia.php>) (7. 3. 2009)

Citizenship in Latvia. Ministry of Foreign Affairs of Republic of Latvia, 23. 6. 2008, <http://www.am.gov.lv/en/policy/4641/4642/4651/> (5. 3. 2009)

Citizenship Law 1998. Translation and Terminology Centre, 1999, <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/untc/unpan018407.pdf> (6. 3. 2009)

Estonia. Rada Evropy, 31. 5. 2004,
http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_co-operation/foreigners_and_citizens/nationality/documents/bulletin/Estonia%20E%202004.pdf. (1. 3. 2009)

Estonia's return to independence, 1987-1991. Permanent Representation of Estonia in the Council of Europe, 7. 8. 2006,
<http://www.ceest.sdv.fr/estonia/history/aid-502> (16. 3. 2009)

Europäische Charta der Regional- oder Minderheitensprachen. Rada Evropy, Sekretariát Evropské Charty pro regionální jazyky a jazyky menšin. Štrasburk. 1992,

Též na: <http://conventions.coe.int/Treaty/ger/Treaties/Html/148.htm>

European Charter for Regional or Minority Languages. Seznam signatářů, Rada Evropy,
<http://conventions.coe.int/treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=148&CM=&DF=&CL=ENG> (15. 3. 2009)

Foreign Relations of the United States: 1918 The Conclusion of the Peace of Brest Litovsk. The Peace Treaty of Brest-Litovsk 1918. Yale Law School, http://avalon.law.yale.edu/20th_century/brest.asp (24. 2. 2009)

GRZESZCZAK, Robert: „*Die Standards beim Schutz der nationalen Minderheiten in Europa – die rechtliche Aspekte*.“ Přednáška na letní škole Opole Sommerschule: Nationale Minderheiten heute und morgen, Opole, 19. 9. 2008.

High Commissioner on National Minorities press statement on Latvia. OSCE, 16. 7. 1998, <http://www.osce.org/item/15414.html> (6. 3. 2009)

Human Rights Watch World Report 1994 – Latvia. 1. 1. 1994,
<http://www.unhcr.org/refworld/publisher,HRW,,LVA,467fca8f2,0.html> (5. 3. 2009)

Kopējie rezultāti (Výsledky voleb). Saeima Latvijas Republikas, <http://www.cvk.lv/cgi-bin/wdbcgiw/base/saeima9.GalRezS9.vis> (8. 3. 2009)

Lack of implementation of recommendations concerning voting rights in local elections for non-citizens of Latvia. The Greens, The European Free Alliance, 11. 12. 2008, http://www.pctvl.lv/?lang=en&mode=main&submode=&page_id=298 (5. 3. 2009)

Latvian Language Law 1992, www.uta.edu/cpsees/latlang.htm (3. 2. 2009)

Latvia. Legislation online. OSCE ODIHR, <http://www.legislationline.org/countries/country/19#> (15. 3. 2009)

Listina základních práv Evropské unie. 14. 12. 2007, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2007:303:0001:0016:CS:PDF> (25. 1. 2009)

Minority Education in Latvia. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Latvia, 23. 6. 2008, <http://www.mfa.gov.lv/en/policy/4641/4642/4643/> (7. 3. 2009)

MUIZNIEKS, Nils: *Russians in Latvia - History, Current Status and Prospects*. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Latvia, 8. 11. 2004, <http://www.am.gov.lv/en/policy/4641/4642/Muznieks/> (4. 2. 2009)

Official Language Law 1999. Translation and Terminology Centre 2000, <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/UNTC/UNPAN018409.pdf> (3. 2. 2009)

Opinion on the application of the Republic of Estonia for membership of the Council of Europe. Parliamentary Assembly, Council of Europe. 5. 5. 1993,

<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/WorkingDocs/Doc93/EDOC6824.htm> (4. 2. 2009)

PARON-KUS, Adrianna: „*Die Rechte nationaler Minderheiten in der Visegrad-Gruppe*“. Přednáška na letní škole Opole Sommerschule: Nationale Minderheiten heute und morgen, Opole, 17. 9. 2008.

Parliamentary Elections in Republic of Latvia 2006. OSCE/ODIHR Limited Election Observation Mission Final Report. Varšava, 8. 2. 2007, http://www.osce.org/documents/odhr/2007/02/23213_en.pdf (10. 3. 2009)

ROXBURGH, Angus: *Citizenship rows divide Latvia*. BBC News, 25. 3. 2005. (<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4371345.stm>) (2. 2. 2009)

Russian baned in Latvian Universities. Russia-InfoCentre, 23. 6. 2008. (<http://www.russia-ic.com/news/show/6575/>) (9. 3. 2009)

Treaty of Peace between Russia and Estonia, http://web-static.vm.ee/static/failid/150/tartu_rahu_eng.pdf (25. 2. 2009)

The News of the Naturalization Board. č. 84, 15. 1.-15. 2. 2009, http://www.np.gov.lv/en/faili_en/January_February.2009.pdf (6. 3. 2009)

Literatura

BARAK-EREZ, Daphne: *Israel: Citizenship and immigration law in the vise of security, nationality, and human rights*. International Journal of Constitutional Law. Oxford Journals. 17. 12. 2007. (<http://icon.oxfordjournals.org/cgi/content/full/mom036v1>)

BARRINGTON, Lowell: *The Domestic and International Consequences of Citizenship in the Soviet Successor States*. Europe-Asia Studies, 47, 1995, č. 5, s. 731-763. (www.jstor.org)

BRANDS-KEHRIS, Ilze – PUCE, Ilvija: *Civil and Political Rights*. In: *How democratic is Latvia: Democratic Audit*. Riga, Latvijas Univerzitatē 2005, s. 45-62.

BRUBAKER, William Rogers: *Citizenship Struggles in Soviet Successor States*. *International Migration Review*, 26, 1999, č. 2, s. 269-291.
(www.jstor.org)

BRUBAKER, William Rogers (ed.): *Immigration and the Politics of Citizenship in Europe and North America*. German Marshall Fund of the United States. University Press of America, Lanham, New York, London, 1989. 187s.

CRAITH, Máiread Nic: *Europe and the Politics of Language. Citizens, Migrants and Outsiders*. Palgrave Macmillan 2006, 217 s.

DEMURIN, Mikhail: *Russia and the Baltic States: Not the Case of „Flawed“ History*. *Russia in Global Affairs*, 2005, č. 3.
(<http://eng.globalaffairs.ru/numbers/12/946.html>)

DANČÁK, Břetislav (ed.): *Pobaltí v transformaci. Politický vývoj Estonska, Litvy a Lotyšska*. Brno, Masarykova Univerzita, Mezinárodní politologický ústav 1999, 246 s.

DOBSON, John: *Ethnic Discrimination in Latvia*. In: O'REILLY, Camille C.: *Language, Ethnicity and the State. Minority Languages in Eastern Europe Post-1989*. Hampshire, Palgrave 2001, s. 155-187.

GRIGORIEVS, Alex: *The Baltic Predicament*. In: CAPLAN, Richard – FEFER, John (eds.): *Europe's New Nationalism. States and Minorities in Conflict*. New York, Oxford, Oxford University Press 1996, s. 120-137.

HANSSON, Ulf: *The Latvian Language Legislation and the Involvement of the OSCE-HCNM: The Developments 2000-2002*. *The Global Review of Ethnopolitics*, 2, č. 1, září 2002, s. 17-27.

http://www.ethnopolitics.org/ethnopolitics/archive/volume_II/issue_1/hansson.pdf)

HERD, Graeme P.: *Russia's Baltic Policy After the Meltdown*. Security Dialogue, 30, 1999, č. 2, s. 197-212. (<http://sdi.sagepub.com>)

HIDEN, John – SALMON, Patrick: *The Baltic Nations and Europe. Estonia, Latvia and Lithuania in the Twentieth Century*. London, New York, Longman 1994, 227 s.

HLOUŠEK, Vít: *Lotyšsko*. In: STRMISKA, Maxmilián (eds.): *Politické strany moderní Evropy. Analýza stranicko-politických systémů*. Praha, Portál 2005, s. 572-587.

HOGAN-BRUN, Gabrielle: *Baltic National Minorities in a Transnational Setting*. In: HOGAN-BRUN, Gabrielle – WOLF, Stefan (eds.): *Minority Languages in Europe. Frameworks, Status, Prospects*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, Palgrave Macmillan 2003, s. 120-137.

JEMBERGA, Sanita – RAUDSEPS, Pauls – SLOGA, Gunta: *VVF: Prezidentes Vairas Vīķes-Freibergas politiskā biogrāfija*. Dienas Grāmata, Rīga 2008.

JUBULIS, Mark A.: *Nationalism and Democratic Transition: the politics of citizenship and language in Post-Soviet Latvia*. Lanham, Oxford, University Press of America 2001, 416 s.

KONEČNÝ, Karel: *Boj za uhájení demokracie a stability v Lotyšsku a Estonsku na počátku dvacátých let*. In: *Sborník prací historických XIV*. Olomouc, Vydavatelství Univerzity Palackého 1994, s. 43-55.

KYMLICKA, Will – NORMAN, Wayne (eds.): *Citizenship in Diverse Societies*. Oxford, Oxford University Press 2000, 444 s.

LIEVEN, Anatol: *The Baltic Revolution. Estonia, Latvia, Lithuania and the Path to Independence*. New Haven, London, Yale University Press 1997, 454 s.

MONDEN, Christian W. S. – SMITS, Jeroen: *Ethnic Inter-marriage in Times of Social Change: The Case of Latvia*. *Demography*, 42, 2005, č. 2, s. 323-345. (www.jstor.org)

MORRIS, Helen M.: *EU enlargement and Latvian Citizenship policy*. *Journal of Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*. 1, 2003, 39 s. (http://www.ecmi.de/jemie/download/Focus1-2003_Morris.pdf)

MOSTOV, Julie: *Democracy and the Politics of National Identity*. *Studies in East European Thought*, 46, 1994, č. 1/2, s. 9-31. (www.jstor.org)

PREECE, Jennifer Jackson: *Minority Rights. Between Diversity and Community*. Cambridge, Malden, Polity Press 2005, 213 s.

RABINAVICIUS, Henrikas: *The Fate of the Baltic Nation*. *Russian Review*, 3, 1943, č. 1, s. 34-44. (www.jstor.org)

RUDENSHIOLD, Eric: *Ethnic Dimensions in Contemporary Latvian Politics: Focusing Forces for Change*. *Soviet Studies*, 44, 1992, č. 4, s. 609-639. (www.jstor.org)

SABUROVA, Irina: *The Soviet Occupation of the Baltic States*. *Russian Review*, 14, 1955, č. 1, s. 36-49. (www.jstor.org)

SERGOUNIN, Alexandr: *The Russian Dimension*. In: MOURITZEN, Hans: *Bordering Russia: Theory and Prospects for Europe's Baltic Rim*. Aldershot, Ashgate 1998, s. 15-50.

SMITH, David – PABRIKS, Artis – PURS, Aldis – LANE, Thomas: *The Baltic States. Estonia, Latvia and Lithuania*. London, New York, Routledge 2002.

SMITH, Graham (ed.): *The National Self-Determination of Estonia, Latvia and Lithuania*. London, Macmillan Press 1996, 214 s.

ŠVEC, Luboš: *Dějiny Pobaltských zemí*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1996, 423 s.

TILLY, Charles (ed.): *Citizenship, Identity and Social History*. International Review of Social History Supplements. Cambridge, New York, Melbourne, Cambridge University Press 1996, 236 s.

VAKAR, Nicholai P.: *Russia and the Baltic States*. Russian Review, 3, 1943, č. 1, s. 45-54. (www.jstor.org)

VARRAK, Toomas: *Estonia: Crisis and „Pre-Emptive“ Authoritarianism*. In: BERG-SCHLOSSER, Dirk – MITCHELL, Jeremy (eds.): *Conditions of Democracy in Europe, 1919-1939. Systemic Case Studies*. London, Macmillan 2000, s. 106-128.

ABSTRAKT

The bachelor thesis explores the issue of Russian minority in the Baltic States with focus on the case study of Latvia. The first part sets up the theoretical framework for the case study. Second chapter deals with the historical events which preceded the restoration of Baltic independence in 1991 and subsequent creation of citizenship laws. Third part examines the development of Baltic citizenship laws after 1991 with the in-depth analysis of the current situation and rights of Russian minority in Latvia. The paper proves that the creation of Latvian citizenship laws has been influenced by the sense of insecurity which is caused by the large size of Russian minority in the country.

Tématem bakalářské práce je problematika ruské menšiny v Pobaltí se zaměřením na případovou studii Lotyšska. V první části je nastaven teoretický rámec pro případovou studii. Druhá část se zabývá historickými událostmi, které předcházely obnovení nezávislosti Pobaltí roku 1991 a následnému vzniku zákonů o občanství. Třetí kapitola se zaměřuje na vývoj zákonů o občanství po roce 1991 s podrobnější analýzou současné situace a práv ruské menšiny v Lotyšsku. Práce dokazuje, že tvorba lotyšských zákonů o občanství je ovlivněna pocitem ohrožení ze strany ruské menšiny, jehož příčinou je vysoký počet etnických Rusů v zemi.